

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Moljk

Beg možganov v Sloveniji

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Moljk

Mentor: red. prof. dr. Franc Mali

Beg možganov v Sloveniji

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Beg možganov v Sloveniji

Meddržavni migracijski tokovi in v tem okviru emigracija najbolj usposobljenih kadrov je v svetu in pri nas slabo evidentiran pojav. Selitve izobraženih posameznikov običajno predstavljajo izgubo za državo pošiljateljico zaradi izgubljenega vlaganja v izobraževanje, visokih davčnih stroškov in motenj v delovanju trga dela. Še toliko bolj to velja za majhne države, ki svojo konkurenčnost vse bolj gradijo prav na podlagi novih znanj.

Pričujoče delo obravnava problematiko bega možganov v Sloveniji. V času, ki ga imenujemo tudi »mobilna doba«, je odhajanje naših strokovnjakov v tujino nemogoče preprečiti, treba pa je iskati pot k skupnemu sodelovanju in zagotoviti možnost njihove delne zaposlitve v Sloveniji. Pomena teh rojakov se pri nas še v bližnji preteklosti sploh nismo zavedali, vendar se tudi to vse hitreje spreminja in se vse bolj iščejo stiki s slovenskimi znanstveniki, raziskovalci, strokovnjaki in uspešnimi gospodarstveniki. Odhajanje visoko usposobljenih Slovencev v države Evrope, Združene države, Kanado in drugam je tako del slovenske socialne in politične preteklosti, sedanjosti in najverjetneje tudi prihodnosti.

Ključne besede: beg možganov, migracije, meddržavna mobilnost, visoko usposobljeni kadri, Slovenija.

Brain drain in Slovenia

International migration and in this framework also the emigration of the most qualified human resources is not a well-researched issue, neither worldwide nor in Slovenia. The emigration of educated individuals usually represents a loss for the country of origin due to the lost investment in their education, the high fiscal costs, and the disruptions of the labour market. Such applies even more so for small countries that increasingly build their competitiveness on the basis of new knowledge.

The present work deals with the issue of brain drain in Slovenia. At the time that is also called »the mobile age«, the departure abroad of our professionals is impossible to prevent; however, it is necessary to seek ways of cooperation with them and to ensure the possibility that they are partially employed in Slovenia. In the recent past the importance of our fellow citizens was not realised, however, this is rapidly changing and contacts with Slovene scientists, researchers, professionals, and successful businessmen are now more and more sought after. The migration of highly skilled Slovenes to European states, United States of America, Canada and elsewhere is thus part of the Slovenian social and political past, present, and probably also future.

Keywords: brain drain, migration, international mobility, highly qualified human resources, Slovenia.

KAZALO

1	UVOD	6
2	POJEM MIGRACIJE	11
	2.1 VZROKI MIGRACIJ	16
3	BEG MOŽGANOV KOT OBLIKA MEDDRŽAVNIH MIGRACIJ	19
	3.1 OPREDELITEV MEDNARODNIH MIGRACIJ.....	19
	3.1.1 <i>Trendi v sodobnih mednarodnih migracijah</i>	21
	3.2 OPREDELITEV POJMA BEG MOŽGANOV.....	24
	3.2.1 <i>Kdo so visoko izobražene osebe?</i>	28
	3.3 ZGODOVINSKI PREGLED	30
	3.4 VZROKI BEGA MOŽGANOV.....	32
	3.5 POSLEDICE ODLIVA PAMETI	33
	3.5.1 <i>Posledice za države izvora</i>	34
	3.5.2 <i>Posledice za države priselitve</i>	37
4	ANALIZA SLOVENSKEGA ODLIVA PAMETI	39
	4.1 ZGODOVINA SLOVENSKEGA BEGA MOŽGANOV	44
	4.2 TRG DELA IN ZAPOSLOVANJE TUJCEV	47
	4.2.1 <i>Izobrazbena struktura Slovencev in zaposljivost naših diplomantov</i>	50
	4.2.2 <i>Izobrazbena struktura priseljenih v Slovenijo</i>	53
	4.2.3 <i>Poklicna struktura imigrantov</i>	56
	4.3 VPLIV GOSPODARSKE KRIZE NA MIGRACIJSKE TOKOVE.....	60
5	POTENCIALNA ZUNANJA MOBILNOST PREBIVALCEV SLOVENIJE V TUJINO S Poudarkom NA BEGU MOŽGANOV	63
	5.1 POTENCIALNO ODSSELJEVANJE SLOVENSkih ŠTUDENTOV IN MLADIH DIPLOMANTOV V TUJINO	66
	5.2 POTENCIALNO ODSSELJEVANJE ZAPOSLENIH Z VISOKO IZOBRAZBO	69
	5.3 POTENCIALNI ODLIV ČLOVEŠKIH VIROV IZ SLOVENSKE RAZVOJNO-RAZISKOVALNE DEJAVNOSTI V TUJINO	71
	5.4 KAKO PRIDOBITI ODSSELJENE STROKOVNJAKE?.....	74
	5.4.1 <i>Primeri dobrih praks v nekaterih evropskih državah</i>	79
6	SKLEP	82
7	LITERATURA	85

SEZNAM KRATIC

angl.	angleško
EGP	evropski gospodarski prostor
EU	Evropska unija
EUROSTAT	Statistični urad Evropske unije
ILO	Mednarodna organizacija za delo
IOM	Mednarodna organizacija za migracije
OECD	Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavije
SSK	Svetovni slovenski kongres
SURS	Statistični urad Republike Slovenije
R&R	razvoj in raziskave
ZDA	Združene države Amerike
ZN	Združeni narodi
ZRSZ	Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje

1 UVOD

Migracije so kompleksen globalni pojav, s katerim se srečujejo vse države po svetu. Krepi se splošno mnenje, da lahko migracije, če so dobro upravljane, ustvarijo pomembne koristi ne samo za migrante, temveč tudi za države izvora in namembne države. Ob mnogih vprašanjih o upravljanju migracij že dolgo zbujajo precej pozornosti vprašanje mednarodne mobilnosti visokokvalificiranih delavcev ter njenega vpliva na razvoj, kar navadno označujemo kot problem bega možganov.

Mednarodni pretok visoko usposobljene delovne sile obstaja že desetletja kot sredstvo kroženja znanja in promoviranja znanstvenega in tehnološkega napredka. Vendar je odtekanje pameti danes drugačno od tistega iz časa nastanka izraza »beg pameti« v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Ne gre več za posamične in občasne odhode visoko izobraženih ljudi predvsem iz nerazvitih v razvite države. Smeri tovrstnih migracijskih tokov so se sčasoma diverzificirale. Razlika je tudi v samem številu tistih, ki emigrirajo. V prejšnjih stoletjih se je, razen v kriznih situacijah, preselilo največ sto znanstvenikov na leto, medtem ko v današnjih časih opažamo migracije na tisoče inženirjev, profesorjev, raziskovalcev in zdravnikov.

Pravica do svobode gibanja je ena izmed temeljnih pravic svobodnega človeka, ki mu dovoljuje, da si po svoji volji izbira kraj svojega bivanja. Prostorska mobilnost obenem predstavlja nevarnost, če se spremeni v trajni odliv – zlasti v primeru najbolj usposobljenega prebivalstva. Da se za določeno državo uporabi izraz beg možganov, mora biti izguba visoko izobražene populacije pomembna in slediti morajo škodljive gospodarske posledice. Za države pošiljateljice izguba talentiranih kadrov pomeni pomembno izgubo v smislu zmanjševanja razpoložljivega človeškega kapitala s številnimi posledicami na delovanje in razvoj družbe ter gospodarstva. Še toliko bolj to velja za majhne države. Na splošno raziskave kažejo, da obstoji več neto pozitivnih učinkov za glavne države gostiteljice, kot so vzpodbujanje inovativne sposobnosti, povečanje

zaloge razpoložljivega človeškega kapitala in mednarodne razpršitve znanja. Hkrati so visoko usposobljeni migranti vir visokotehnoloških poslov.

V kontekstu migracij izobražencev Evropa zadnjih petdeset let trpi resen odliv talentov, predvsem v ZDA, Kanado in Avstralijo. Od 25 tisoč Evropejcev, ki delajo doktorat na ameriških univerzah, se jih namerava vrniti domov le 17 odstotkov. Anketa, ki so jo naredili med njimi, je pokazala, da je med razlogi za ostajanje v ZDA plača (ki je sicer v povprečju dvakrat višja kot v Evropi) šele na šestem mestu, veliko bolj pomembni so pogoji za delo, možnost uporabe vrhunske raziskovalne infrastrukture, delo z vrhunskimi strokovnjaki, možnosti trženja raziskovalnih rezultatov.

Beg možganov pomeni za vsako državo izgubo razvojnih potencialov na vseh področjih, še zlasti pa na tistih, ki prinašajo denar, to pa so naravoslovje, tehnika, medicina. Pogosto se omenja strokovnjake s področja informacijske tehnologije, vendar gre za precej širše področje visoko izobraženih delavcev različnih poklicnih in izobrazbenih usmeritev; ne le visoko usposobljene delovne sile, temveč delovne sile s posebnimi znanji, po kateri je povpraševanje izjemno in vedno večje po vsem svetu. Vsakdo s sposobnostjo ustvarjati izjemno dodano vrednost na katerem koli trgu izrablja priložnost, da trguje po svetu – ali da je predmet tega trgovanja. Tudi F. Jamšek (2007, 16) zagovarja tezo, da v 21. stoletju samo talent in znanje lahko povečata dodano vrednost. Tako lahko trdimo, da je znanje postalo najbolj iskano tržno blago, investiranje vanj in v človeški kapital pa najpomembnejša naložba. Zato je pomembno, da ga cenimo in pravilno vrednotimo, kajti v nasprotnem primeru bo prihajalo do izgub mladega in izobraženega dela prebivalstva.

Tudi v Sloveniji se soočamo z odlivom strokovnjakov. Pravijo, da se je prvi eksodus slovenskega izobraženstva, nadpovprečnih talentov in pameti zgodil v obdobju protireformacije. Koliko je to res, je težko reči. Drugi je bil po zmagi komunistične revolucije. Tretji se nam dogaja zadnja desetletja, predvsem v klasični obliki bega možganov, značilen za velik del sveta naše dobe. Ko se temu doda še nizka rodnost, smo lahko zaskrbljeni za preživetje slovenskega naroda. Strokovnjaki za populacijska vprašanja niso optimisti.

Kot pravi M. Bevc (2004, 147) je mobilnost visoko usposobljenih kadrov zelo pomembna za uspešnost države na področju znanosti in tehnologije, obenem pa predstavlja številne potencialne ovire, med katerimi je ključna trajni odliv. Ker so selitve in mobilnost prebivalcev kompleksen pojav, imajo lahko selitve na ravni regije in na ravni države prek obsega in strukture pomemben vpliv na demografski, gospodarski in širši družbeni razvoj. Pomembno je, da država nekaj naredi na področju razvoja in raziskav. To je še toliko bolj pomembno v današnjem obdobju, ko posledice gospodarske krize čuti cel svet, tudi Slovenija. Če bodo svetovne velesile, kot napovedujejo, povečale denarna sredstva namenjena za raziskave in razvoj, ni razloga, da najboljših ne izgubi tudi naša država.

Po eni strani je trditev, da višja izobrazba zagotavlja višjo stopnjo zaposljivosti, sprejeta kot splošno sprejeto dejstvo. Po drugi strani se soočamo s kronično visokimi stopnjami brezposelnosti mladega visoko izobraženega kadra. Slovensko gospodarstvo preprosto ni zmožno absorbirati vseh diplomantov, ki trenutno prihajajo na trg dela. Pri tem je potrebno poudariti, da pri diplomantu ni v ospredju samo naziv, pomembna je tudi kvaliteta študija in kakovost znanj ter kompetenc, ki jih študent pridobi do zaključka študija.

Sposobnost oblikovanja, posredovanja in izkoriščanja znanja je postala glavni vir konkurenčne prednosti, doseganja bogastva in izboljšav v kvaliteti življenja. Menim, da je v našo razvojno strategijo premalo vključen element znanja. Razviti svet pa lahko dohitimo le s pomočjo znanja in uveljavljanja inovacijskih procesov na vseh področjih družbenega življenja. Reševanje problema bega možganov je tako pogojeno z ekonomsko, politično in socialno stabilnostjo države, iz katere »možgani« odhajajo, kakor tudi z njeno odprtostjo v svet.

V nalogi me bo zanimala predvsem mobilnost visoko usposobljene delovne sile v Sloveniji, in sicer odhod izobražencev iz domovine in prihod vanjo. Za Slovenijo kot majhno državo s padajočo nataliteto in staranjem prebivalstva ter brez posebnih naravnih virov je poznavanje stanja in trendov na področju meddržavnih, pa tudi notranjih selitev še posebej pomembno.

Uvodoma nakažem problematiko odliva visokokvalificiranih kadrov. V drugem poglavju opredelim pojem migracij, nadalje tudi vzroke migracij. V naslednjem poglavju sledi opredelitev mednarodnih migracij in pojma beg možganov s kratkim zgodovinskim orisom. Poglavje dopolnim še z vzroki in posledicami bega možganov za države pošiljateljice kot tudi za države prejemnice. Rdečo nit diplomske naloge predstavlja pojav beg možganov v Sloveniji, katerega podrobneje proučim v četrtem poglavju. Obenem zajamem tudi realnost migracij v času ekonomske krize. V petem poglavju v okviru zunanjih selitev prikažem potencialne selitve slovenskih študentov in zaposlenih z visoko izobrazbo v tujino. Zanimali me bodo tudi načini pridobivanja odseljenih strokovnjakov in posamezni primeri dobrih praks nekaterih evropskih držav, ki jih predstavim ob koncu poglavja. Na koncu povzamem glavne sklepne ugotovitve.

Demografska slika Slovenije je podobna tisti v razviti zahodni Evropi. Smo starajoča se družba, ki ji bo v naslednjem desetletju že manjkalo delovne sile. Iz Slovenije odide precej najdragocenejših strokovnih kadrov, med njimi ravno tisti strokovnjaki, za katere v razvitih državah velja odprti lov (znanstveniki, tehnični strokovnjaki). Odhod najavljajo tudi bodoči strokovnjaki – študenti, ki jih je po zaključenem študiju tudi vedno več med iskalci zaposlitve. Vendar je treba priznati, da (potencialni) odliv slovenskih izobražencev ni tako zaskrbljujoč kot je na primer odliv strokovnjakov iz držav bivše Jugoslavije. Raziskava Wallace (v Medvešek in Bešter 2010, 71) v Zvezni republiki Jugoslaviji je med anketiranci pokazala močno povezavo med stopnjo izobrazbe in pripravljenostjo za preselitev v tujino. Kar 72 odstotkov visoko izobraženih posameznikov, ki so sodelovali v raziskavi, je izrazilo močno željo, da se preselijo v drugo državo. Poznavalci hkrati ocenjujejo, da sta Zvezna republika Jugoslavija in Bosna in Hercegovina v zadnjem desetletju 20. stoletja izgubili cele generacije mladih izobražencev. To je za državo - še posebej, če spada med tiste, ki ne privabljajo povratnega intelektualnega toka - lahko usodno. Kakovosten kader odide, podjetja, razvojne in izobraževalne institucije ter ne nazadnje država pa izgubijo produktivnost, znanje in intelektualni potencial ter tako tekmo na globalni ravni.

Ob vsem tem je potrebno poudariti, da migracije niso le negativne. V svetu je vedno bolj razširjeno prepričanje, da so migracije ključni in neizogibni del

gospodarskega in družbenega življenja vsake države in da so, če se z njimi pravilno upravlja, lahko celo zelo koristne tako za posameznike kot tudi za družbe. Vprašanje, ki se postavlja, torej ni več, ali sprejeti migrante, ampak kako z migracijskimi tokovi upravljati, da bi povečali njihove pozitivne in zmanjšali negativne vplive.

2 POJEM MIGRACIJE

Pojav beg možganov je del širšega problema migracij, zato na samem začetku naloge podajam nekaj osnovnih opredelitev pojma migracije.

Migracije so star družbeni pojav. Potem, ko je družba dosegla takšno stopnjo razvoja, da je njena populacija postala stalno naseljena, so se hkrati s tem pojavile tudi migracije. Le-te so povzročale družbene spremembe, napredek in nazadovanje v družbenem razvoju; spričo tega je razumljiv strokovni in znanstveni interes zanje. Migracije je mogoče povezovati z razvojem, ker so dejavniki aktiviranja, spodbudniki ustvarjalnosti novega in ker prispevajo k medsebojnemu komuniciranju med različnimi kulturami, k razpršitvi kultur v širšem prostoru. Hkrati so seveda migracije lahko tudi dejavniki nazadovanja v razvoju, ko povzročajo uničevanje razvitejših kultur in njihovo stagniranje.

Ljudje smo se od nekdaj selili, vendar so migracije kot znanstvena kategorija in konceptualno področje raziskovanja v družboslovno in humanistično znanost vstopile relativno pozno. Nekateri trdijo, da so bile osnove migracijskih študij postavljene konec 19. stoletja v delih K. Marxa, F. Engelsa in F. Webra, a ni popolnega strinjanja okoli te predpostavke. Večje strinjanje raziskovalcev je pri stališču, da naj bi pojem migracij kot znanstveno kategorijo prvi uporabil E. G. Ravenstein v razpravi *The Birth Place of the People and the Laws of Migration* leta 1876 in razpravah *The Laws of Migration* objavljenih v letih 1885-1889. Kot drugi nesporni avtoriteti začetkov migracijskih študij J. Arrango omenja W. Thomasa in F. Znanieckega in njuno etnografsko študijo *The Polish peasant in Europe and America*, ki je izšla v petih nadaljevanjih v letih 1918-1920 (Štih in drugi 2010, 8).

Pojem selitve oziroma migracije v širšem pomenu besede označuje preseljevanje ljudi ali skupin v geografskem prostoru, ki pogosto pripelje do trajne spremembe kraja bivanja (Bevc in drugi 2004, 3). Po Klinarju migracije združujejo pojem emigracije in pojem imigracij. Emigracije predstavljajo gibanje ljudi iz njihove izvirne (emigrantske) družbe, izseljevanje, odhajanje, beg v

tujino – v imigrantsko družbo. Imigracije pa pomenijo trajni prihod, priselitev, vselitev v imigrantsko družbo (Klinar 1976, 16). Migracije pravzaprav označujejo premik ljudi med dvema značilno drugačnima okoljema, na primer nacionalnima državama (Verlič Christensen 2002, 134). Podobno Malačič opredeljuje migracije oziroma selitve kot prostorske premike posameznih prebivalcev iz odselitvenega v priselitveno območje (Malačič 2003, 155).

Podatki, ki so na voljo (nacionalni/statistični in zbirni podatki analiz Eurostat, OECD, ZN), nimajo povsem enotne metodologije zbiranja in definiranja oblik migracij. Mobilnost se nanaša na opredelitev procesa in pogostost posameznih vrst selitev. Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj migracije definira kot dogodke, selitve med različnimi vrstami okolja (mesta, podeželje) ali med nacionalnimi enotami. Migrant¹ pa je človek, ki živi v državi ali okolju, v katerem ni rojen (OECD 1999, 1). Kot navaja Eurostat, se kljub mednarodno priporočenim definicijam podatki med posameznimi članicami EU razlikujejo, tako po definicijah in kriterijih (npr. čas bivanja v tuji državi)², kot tudi načinu zbiranja podatkov (Eurostat 1997, VII). Vsa ta neskladja otežujejo primerjalno analizo, zato si Eurostat prizadeva vzpostaviti standarde, ki jih priporočajo Združeni narodi. Le-ti v svojih priporočilih za statistike o mednarodnih migracijah definirajo migranta kot »vsako osebo, ki spremeni svojo običajno državo bivanja« in pri tem spremeni stalno ali začasno bivališče; tako med drugim turisti in osebe na poslovnem potovanju niso del statistik mednarodnih migracij. Priporočila ZN razlikujejo dve osnovni kategoriji migrantov, dolgoročne in kratkoročne (United Nations 1998, 18).³

¹ V slovenskem jeziku imamo dve razlagi te besede, in sicer je beseda migrant opredeljena s sopomenko imigrant – priseljenc, vseljenc, kot tudi s sopomenko emigrant – izseljenc. Za imigranta je v splošnem značilno, da poleg delovnega mesta zamenja tudi staro prebivališče in si ustvari novo.

² V večini evropskih držav štejejo za imigrante tujce, ki v državi živijo vsaj 12 mesecev, ponekod (npr. na Norveškem) je ta meja 6 mesecev, na Danskem pa celo 3 mesece (Eurostat 1997: VII).

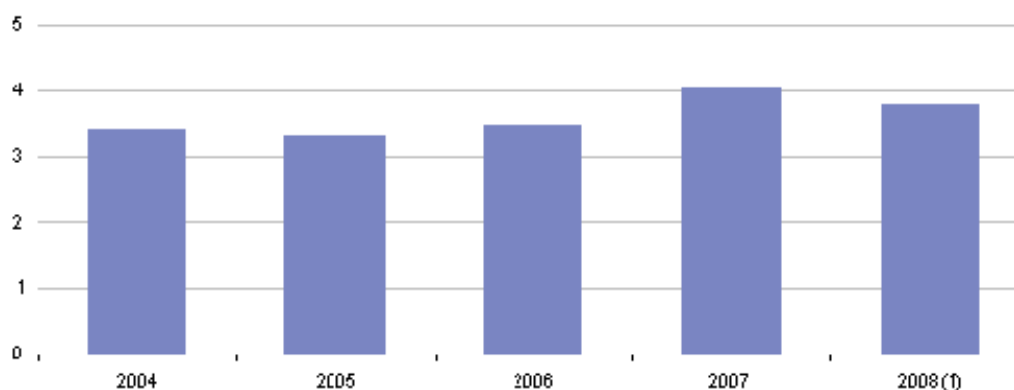
³ Časovna dimenzija je za nas pomembna, saj želimo izključiti t.i. poslovne potnike, torej visokokvalificirane osebe, ki so službeno pogosto v tujini, a vedno le za krajše obdobje. Tako je: - dolgoročni migrant oseba, ki gre v drugo državo od tiste, v kateri ima svoje bivališče, za obdobje najmanj enega leta., tako da ciljna država dejansko postane država njegovega novega bivališča,

- kratkoročni migrant pa oseba, ki gre v drugo državo od tiste, v kateri ima svoje bivališče, za obdobje najmanj 3 mesecev toda manj kot 12 mesecev, razen ko gre v drugo državo iz naslednjih razlogov: rekreacije, počitnic, obiska prijateljev in sorodnikov, zdravstvenih, poslovnih ter verskih razlogov.

Migracije so zunanje (nanašajo se na državljane iz tretjih držav, torej držav nečlanic EU) ali notranje (omejene na državljane članic EU) glede na državne meje ali pa večetnično ali večnacionalno skupnost, kot je EU. Migracijski tokovi označujejo nekatere značilne in množične premike preseljevanja v geografskem pomenu ali vrstah držav – na primer med razvitimi državami in tistimi v razvoju. Migrantske tokove sestavljajo zelo različne skupine: politični ali ekonomski in strokovni migrantje, ljudje, ki iščejo ali so našli delo, družinski člani migranta, študentje ali strokovnjaki na izpopolnjevanju, avanturisti in begunci pred revščino in brezupom različnih konfliktov. Po Klinarju migracijski tok tvori odhod iz emigrantske družbe, vključitev v imigrantsko družbo, vrnitev (reemigracija) v izvorno družbo in ponovno vključitev (reintegracijo) vanjo (Klinar 1985).

V EU se neto priseljevanje izrazito povečuje od sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja, še posebej pa se je povečalo po letu 2000 (Employment in Europe 2008, 55). Med obdobjem od sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja do zgodnjih let tega stoletja se je neto selitveni prirast v EU povečal za trikrat. Še kot zanimivost, generalna skupščina Združenih narodov je leta 2000 razglasila 18. december za Mednarodni dan migrantov, saj je na ta dan leta 1990 sprejela Mednarodno konvencijo o varstvu pravic zdomskih delavcev in njihovih družin.

Graf 2.1: Število priseljenih, EU-27 (milijoni)*

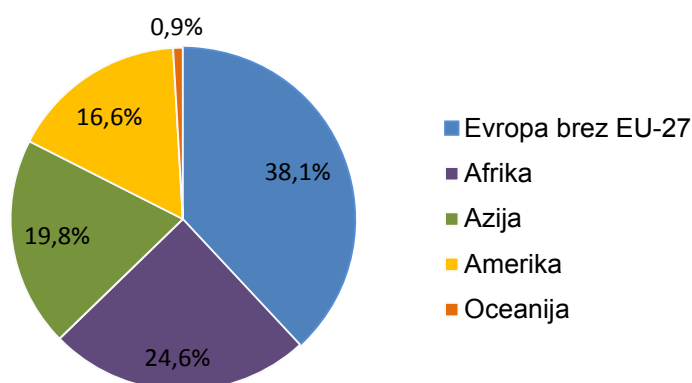
Vir: Eurostat 2010.

* Podatki za leto 2008 zaradi nove definicije prebivalstva niso popolnoma primerljivi s podatki iz prejšnjih let.

V tem okviru je migrante mogoče deliti na stalne (trajne, dolgoročne) in začasne (kratkoročne) migrante, kamor sodijo tudi študenti in posebni delovni migranti.

V letu 2008 so države članice EU-27 sprejele skupno 3,8 milijonov priseljencev (od tega 2,2 nedržavljanov držav članic EU in 1,6 državljanov EU-27).⁴ Glede na leto 2007 se je število imigracij zmanjšalo za 6 odstotkov, število emigracij pa povečalo za 13 odstotkov (glej graf 2.1). Treba je opozoriti, da te številke ne predstavljajo vseh migracijskih tokov v/iz EU območja v celoti, saj vključujejo tudi mednarodne tokove znotraj EU – med različnimi državami članicami. Država z največjim številom priseljencev v letu 2008 je bila Španija (726.000), sledijo ji Nemčija (682.000), Velika Britanija (590.000) in Italija (535.000). Podatki kažejo, da se dve tretjini od skupnega števila priseljencev v EU-27, preseljuje v eno izmed omenjenih štirih držav (Eurostat 2010). Hkrati je Nemčija v letu 2008 poročala o največjem številu izseljencev (738.000), kar je povzročilo negativne neto migracije, sledijo ji Velika Britanija s 427.000 in Španija z 266.000 izseljenci. Končne številke za večina držav članic EU v letu 2008 izkazujejo večje število priseljenih kot odseljenih. Izjema so Nemčija, Poljska, Romunija, Bolgarija in še tri Baltske države (Estonija, Litva, Latvija), kjer je število izseljenih preseglo število priseljenih (Eurostat 2010).

Graf 2.2: Državljeni tretjih držav v EU-27, 2009

Vir: Eurostat 2010.

⁴ Za ustrezno in učinkovito izvajanje migracijskih politik so v Skupnosti za področje selitev in azila potrebne izčrpne in primerljive statistike držav članic EU, zato so v Evropski uniji konec julija 2007 poenotili definicijo prebivalstva (države članice so jo postopoma pričele uvajati v letu 2008).

Če pogledamo zgornjo porazdelitev po celini izvora državljanov tretjih držav, ki živijo v državah članicah EU, največji delež (38,1%) predstavljajo državljani evropskih držav izven EU-27 (glej graf 2.2), skupaj 7,2 milijonov ljudi, med njimi jih je bilo več kot polovica državljanov Turčije, Albanije in Ukrajine. Druga največja skupina je bila iz Afrike (24,6%), sledijo Azija (19,8%), obe Ameriki (16,6%) in Oceanija (0,9%). Več kot polovica državljanov afriških držav, ki živijo v EU, so bili iz Severne Afrike, še največ iz Maroka in Alžirije. Mnogo Azijcev, ki živijo v EU, so prišli iz južne ali vzhodne Azije, zlasti iz Indije in Kitajske. Državljanji Ekvadorja, Brazilije in Kolumbije pa sestavljajo največji delež Američanov, ki živijo v EU (Eurostat 2010). Pravzaprav so v Evropski uniji imigracijski tokovi iz tretjih držav močnejši kot notranje migracije. Ob tem ne smemo pozabiti, da se državljani tretjih držav, ki živijo v EU, lahko razlikujejo tudi glede na stopnjo razvoja svoje države državljanstva.

Po ocenah Združenih narodov je decembra 2010 meddržavni selivec vsak 32. prebivalec sveta. Vsak 10. prebivalec Evrope ne živi v državi rojstva, medtem ko je v Slovenijo priseljen vsak 8. prebivalec. Od kontinentov ima največ priseljenih iz drugih držav Oceanija (iz države rojstva je priseljen vsak 6. prebivalec), Severna Amerika (vsak 7. prebivalec) in Evropa (vsak 10. prebivalec). Na teh kontinentih se v zadnjih dveh desetletjih delež meddržavnih selivcev med prebivalstvom še povečuje (SURs).

Migracijske študije so bile dolgo na obrobju teoretskih dogajanj in so si le počasi utirale prostor v priznani znanstveni sistematizaciji, sploh v evropski tradiciji, vse do preloma 20. stoletja, ko so migracije postale sila modna tematika. Morda lahko celo rečemo, da je prišlo do druge skrajnosti, ko so povsod skorajda samo še migracije. Še danes pa ostaja razlika v razumevanju statusa samega proučevanja migracij. Medtem ko eni avtorji razumejo migracije kot eno od vsebinskih področij, ki jih proučujejo »klasične« znanstvene vede družboslovja in humanistike, drugi dokazujejo, da so se migracijske študije konstituirale kot samostojna znanstvena veda (Castles in Miller 1993, 30), primerljivo npr. kulturnim študijam.

2.1 Vzroki migracij

Vse do šestdesetih let 20. stoletja je bilo kar nekaj raziskav o migracijah, a brez ambicije, da bi se zgradilo migracijsko teorijo. Premik v tem smislu prinese šele študija *A Theory of migration*, ki jo je napisal E. S. Lee leta 1966. Novost v sistematičnem proučevanju migracij predstavlja »push-pull« model, ki ga še danes zelo dobro poznamo in ga je v slovensko migracijsko teorijo skozi kritično percepcijo Leejeve razprave vgradil P. Klinar v svojem delu *Mednarodne migracije* (Štih in drugi 2010). Klinar v naveden delu kot glavne dejavnike odbijanja navaja ekonomsko stagnacijo, padec standarda, neperspektivnost, zmanjševanje nacionalnih virov, nizek osebni dohodek, brezposelnost, politične in ostale diskriminacije, politično preganjanje, alienacijo, naravne katastrofe, itd. Dejavniki privlačevanja pa so ekonomska prosperiteta, dvig standarda, višji osebni dohodek, poklicna promocija, ustrezna zaposlitev, izobraževanje, itd (Klinar 1976, 24).

Push-pull teorija skuša razložiti vzroke, selektivnost, smer toka in obseg migracijskih gibanj zgolj preko delovanja t. i. dejavnikov odbijanja in privlačevanja. Izhodišče teorije je, da imajo posamezni sloji posebne interese, od katerih je odvisen učinek push-pull dejavnikov. Izpostavlja se tudi pomen dejstva, da so pozitivni in negativni dejavniki v družbi izselitve izkustveno poznani, družba priselitve pa ne. O njej je ustvarjena slika, predstava zgolj na osnovi posredovanih informacij (mnogokrat pomanjkljivih) neposrednega izkustva in je navsezadnje neznanka.

V literaturi so omenjeni ekonomski, politični, demografski, religiozni, družinski, osebni ter drugi vzroki in motivi migracij. Na kratko bom predstavila le najpogostejše vzroke in motive, za katere smatram, da so v vseh zgodovinskih obdobjih odigrali najpomembnejšo vlogo.

Ekonomski vzroki in motivi: možnost zaposlitve, večji dohodki in dvig življenjskega standarda, možnost izboljšanja ekonomskega položaja vzpodbujajo migracije iz ekonomsko nerazvitih področij v ekonomsko bolj razvita družbena področja.

Politični in vojaški vzroki in motivi: politične razmere po svetu in po posameznih državah se neprestano menjajo. Srečujemo se z vojnam, revolucijami, s pojavi diskriminacije, političnimi preganjanji, pritiski, itd., kar vse spremlja politične migrante, ki menjajo politične sisteme in iščejo več političnih pravic, svobodo in takšno družbo, ki bi tolerirala njihove politične ideje.

Osebni in družinski vzroki migracij so raznovrstni in številni. Med te vzroke štejemo družinske in prijateljske odnose. Pri migrantih, ki težijo k profesionalizmu, strokovnemu napredovanju, so motivi za migracije sledeči: doseg znanja, izobrazbe, kvalifikacije, ustvarjanje možnosti za profesionalno napredovanje in za delo v določeni sredini.

Na odločitev posameznika o migraciji v tujo deželo vplivajo tako dejavniki privlačenja in odbijanja v izvorni družbi kot tudi dejavniki privlačenja in odbijanja v imigrantski družbi. V primeru, ko so migracije dopuščene s strani imigrantske družbe in niso izraziti njihovi omejitveni ukrepi, gre za faktorje privlačenja v imigrantsko državo, ko pa obstajajo regulativni ukrepi te družbe, govorimo o faktorjih odbijanja. Za sodobne migracije običajno trdimo, da so prostovoljne, kar izhaja iz teze, da je posameznik svoboden glede presoje o tem, v katero delovno okolje se bo vključil in v katero ne. Kljub temu je težko razlikovati med relativno prostovoljnimi in prisilnimi migracijami. Pri političnih migracijah je namreč jasno, da so prisilne, kar pri ekonomskih ni več tako jasno. Če ilustriramo to s primerom, so prisilne selitve povezane s selitvami sužnjev v antiki ter srednjem veku, s preseljevanjem sužnjev iz Afrike v Ameriko (16.–19. stoletje) in s prisilno naselitvijo političnih emigrantov ter zapornikov, zlasti v Avstralijo (v 18. in 19. stoletju) v manjši meri pa tudi na ameriško celino. Med prisilne selitve se prištevajo tudi selitve, ki so jih povzročile vojne in etnična čiščenja po drugi svetovni vojni (npr. v Bosni, na Kosovu, v Ruandi itd.).

Velja omeniti klasifikacijo mednarodnih migracij (glej tabelo 2.1) po avtorici S. Collinson (v Mesić 2002, 263).

Tabela 2.1: Klasifikacija mednarodnih migracij

	EKONOMSKE	POLITIČNE
PROSTOVOLJNE	delovne migracije	migracije Židov v Izrael
PRISILNE	begunci zaradi lakote; ekološke	begunci

Vir: Mesić 2002, 263.

P. Klinar v kritiki teorije poudarja, da se migracij ne da vedno enostavno razložiti z dejavniki privlačenja – odbijanja. Izjeme so izrazito nerazvite družbe ali območja, kjer po omenjeni teoriji sicer prevladujejo dejavniki odbijanja, a je kljub temu relativno malo migracij. Vzrok za to avtor najde v tradicionalni navezanosti na izvorno okolje. V nadaljevanju avtor pravi: »Končno sodimo, da le s teorijo o dejavniki odbijanja in privlačenja ni mogoče preprosto razložiti vzrokov in motivov migracij, kjer gre za zapleten in kompleksen socialni fenomen /.../« (Klinar 1976, 25) in poudari, da je poleg push-pull faktorjev treba analizirati tudi socialno okolje, zgodovinske karakteristike obeh družb, vpliv tradicije v družbi izselitve in subjektivne dejavnike (zavest o prikrasjanju in možnostih, vrednotenje dejavnikov odbijanja in privlačenja, subjektivno interpretiranje dveh socialno – ekonomskih sistemov). P. Klinar zaključí, da odločitev za migracijo vsebuje racionalne in emocionalne elemente ter je potrebno pri analizi nujno upoštevati socialno – psihološko – osebnostne karakteristike.

Idealno tipski push-pull model je kar nekaj časa služil za analizo vzrokov odhajanja v tujino. Danes pa se je pokazalo, da njegove predpostavke ne držijo, saj bi se morali izseljevati najrevnejši. S. Castles in M. J. Miller (1993, 20-21) v svoji študiji dokazujeta, da res niso najrevnejši sloji tisti, ki se selijo. Večina migrantov pred izselitvijo pripada srednjemu socialnemu sloju.

3 BEG MOŽGANOV KOT OBLIKA MEDDRŽAVNIH MIGRACIJ

3.1 Opredelitev mednarodnih migracij

Mednarodne oziroma meddržavne migracije so eno izmed tistih področij, ki že od nekdaj pritegujejo veliko pozornosti različnih strokovnih disciplin in hkrati vzbujajo zelo različne odzive tako na emigracijskih kot tudi na imigracijskih območjih. Na obeh straneh selitvenih tokov delujejo številne zapletene silnice na dejanske in potencialne migrante, na osnovi katerih se oblikujejo odločitve o migriranju, bruto in neto tokovi migrantov, pa tudi različne migrantske skupnosti. Te silnice so tako močne, da ustvarjajo številna gibanja v zelo različnih smereh, kljub izraziti reguliranosti samih meddržavnih migracij.

V osnovi so tudi mednarodne migracije opredeljene z definicijo prebivalstva in s spremembo običajnega bivališča, tako kot velja pri mednarodnih statističnih standardih za migracije nasploh. Pri mednarodni migraciji migrant zamenja običajno bivališče v eni državi z običajnim bivališčem v drugi državi, pri čemer je referenčno obdobje eno leto. Kljub tej jasni opredelitvi pa so podatki v različnih državah zaradi nacionalnih posebnosti med seboj slabo primerljivi. V razvitih državah se podatki o mednarodnih migracijah zbirajo s pomočjo registrov prebivalstva, sistemov dovoljenj za bivanje, posebnih anket ali posebnih vprašanj v popisih prebivalstva. V manj razvitih državah je podatkov manj in se večinoma zbirajo s popisi prebivalstva.⁵

Kljub napredku je raziskovanje mednarodnih gibanj nasploh in mednarodnih migracij še posebej slabše razvito področje. Ta trditev velja na teoretični in metodološko empirični ravni. Na teoretični ravni je pogosto posledica nezdržljivosti in pomanjkljivosti različnih konkurenčnih teorij, na empirični ravni

⁵ Zbiranje podatkov o selitvah je v Sloveniji registrsko (Centralni register prebivalstva - CRP). Podatke o selitvah prebivalstva posreduje Ministrstvo za notranje zadeve (MNZ) na podlagi podatkov o prijavi, odjavi oziroma spremembi stalnega prebivališča v Sloveniji. Operativno je te podatke na Statističnem uradu Republike Slovenije (SURS) obdeloval oddelek za CRP, ki je ob koncu leta 1998 prišel v upravljanje MNZ. Zaradi zakonskih predpisov je SURS lahko zbiral podatke samo o selitvah državljanov Republike Slovenije oziroma pred osamosvojitvijo podatke o selitvah državljanov nekdanje SFRJ (Bevc 2004).

pa predvsem izjemno velikih težav z opredelitvijo migracij in pomanjkanjem kakovostnih statističnih podatkov. Zaradi slednjega ostajajo tudi migracijski modeli bolj ali manj opisni in preveč poenostavljeni.

Mednarodne migracije povzročajo družbeno raznolikost, vzpodbujajo gospodarsko rast in razvoj ter večini ljudem dajejo nove priložnosti. Na koncu 20. stoletja je bilo 175 milijonov migrantov, kar pomeni skoraj tri odstotke svetovnega prebivalstva in dvakrat več kot leta 1970. Približno 104 milijone ljudi mednarodnih migrantov je bilo v razvitih državah, preostanek, 71 milijonov pa v državah v razvoju. Od 175 milijonov migrantov v letu 2000 je bilo skoraj 16 milijonov beguncev (Martin 2003). Ocene mednarodne organizacije za migracije (IOM) nakazujejo, da je bilo v letu 2005 v svetu med 185 in 192 milijonov mednarodnih migrantov (IOM 2005).

Tabela 3.1: Mednarodni migranti v svetu glede na regije, 1970–2000

Regija	Št. mednarodnih migrantov (v milijonih)				Povprečna letna rast deleža migrantov (v %)			Delež mednarodnih migrantov v celotni populaciji		Delež mednarodnih migrantov v regiji	
	1970	1980	1990	2000	1970 1980	1980 1990	1990 2000	1970	2000	1970	2000
Svet	81,5	99,8	154	174,9	2,0	4,3	1,3	2,2	2,9	100	100
Afrika	9,9	14,1	16,2	16,3	3,6	1,4	0,0	2,8	2,0	12,1	9,3
Azija*	28,1	32,3	41,8	43,8	1,4	2,6	0,5	1,3	1,2	34,5	25,0
Latinska Amerika, Karibi	5,8	6,1	7,0	5,9	0,7	1,3	-0,7	2,0	1,1	7,1	3,4
S. Amerika	13,0	28,1	37,6	40,8	3,3	4,2	3,9	5,6	12,9	15,9	23,3
Oceanija	3,0	3,8	4,8	5,8	2,1	2,3	2,1	15,6	18,8	3,7	3,3
Evropa**	18,7	22,2	26,3	32,8	1,7	1,7	2,2	4,1	6,4	22,9	18,7
Bivša SZ	3,1	3,3	30,3	29,5	0,5	22,3	-0,3	1,3	10,2	3,8	16,8

Vir: Povzeto po poročilu IOM 2005.

* Brez Armenije, Azerbajdžana, Gruzije, Kazahstana, Kirgizistana, Tadžikistana in Uzbekistana.

** Brez Belorusije, Litve, Latvije, Estonije, Moldavije, Ukrajine in Ruske federacije.

V razvitem monopolnem kapitalizmu so se razvile številne nove značilnosti mednarodnih migracij in pojavile so se nove oblike migracij. Spreminja se struktura emigrantov, sedaj emigrirajo vse bolj tudi kvalificirani delavci in strokovnjaki. Medtem ko nekvalificirani delavci migrirajo predvsem v ekonomsko bolj razvite družbe, pa se »možgani« selijo tako v razvitejša območja kakor tudi

v manj razvite predele, kjer obstajajo velike potrebe po strokovnjakih. Sprememba kvalifikacijske strukture imigrantov je pomembna tudi zaradi njihovega socialnega položaja v imigrantski družbi. Tako je za sodobne migracije značilna inovativnost, saj se strokovnjakom v novem okolju ponujajo boljši pogoji dela in bolj razvita tehnologija kot doma. Res pa je, da tako imigrantske dežele dobijo iz emigrantskih dežel poceni delovno silo, visoko izobražene delavce in strokovnjake. Pri tem pa večinoma upoštevajo samo interese svojega razvoja in s tem prizadenejo razvoj emigrantskih družb.

Beg možganov je torej pojav, ki je povezan s sodobnimi migracijami, zato v nadaljevanju navajam nekaj značilnosti, ki sodobne mednarodne migracije ločijo od značilnosti migracijskih gibanj v preteklih obdobjih.

3.1.1 Trendi v sodobnih mednarodnih migracijah

Sodobne migracije lahko opredelimo kot izjemno kompleksen in hkrati kontroverzen pojav. S. Castles in M. J. Miller v zvezi z njimi govorita o naglem pospeševanju pretoka, povečevanju kompleksnosti sestave in povečevanju stopnje nepredvidljivosti smeri, Papastergiadis pa govori o turbolenci kot njihovi glavni značilnosti (Medica in drugi 2010, 191). Sodobnih migracij po njegovem mnenju ne moreta v zadostni meri pojasniti ne voluntaristična perspektiva, ki temelji na push-pull modelu, niti strukturalistična, na modelu "center-periferija" temelječa perspektiva. Obe namreč temeljita ne mehanističnem razumevanju socialnih sprememb.

Zgodovinsko gledano predstavljajo migracije pomemben način prenosa človeškega kapitala. Zgodbe migrantov, ki so začeli v revščini in novi deželi s svojim delom prispevali k ekonomskemu razvoju zahodnih družb, so neposredno povezane s predstavo o migracijah kot iskanju boljšega življenja. Omenjena kontroverznost sodobnih migracij je vidna v poudarjanju koristnosti migracij na eni in ksenofobnem diskurzu do tujcev, ki ima za posledico politiko zapiranja meja in omejevanja pravic tujcem, na drugi strani. Medtem ko migriranje iz revnejše v bogatejšo državo predstavlja možnost izboljšanja blaginje in dohodkov v obeh državah, pa nesorazmerni interesi ekonomije in

politike otežujejo realno oceno koristnosti mednarodnih migracij. Kar izgleda koristno z ekonomskega gledišča, hkrati izgleda kot breme s politične perspektive.

Različni avtorji (Baubock 1998, Straubhaar 2000, Geddes 2003, Lahav 2004, Castles in Miller 2003) izpostavljajo nekaj značilnosti, ki sodobne mednarodne migracije ločijo od značilnosti migracijskih gibanj v preteklih obdobjih. V nadaljevanju povzemam nekaj temeljnih ugotovitev omenjenih avtorjev (Kralj 2008, 144-146):

- Vse več migracij je začasnih; gre torej za sezonske, tedenske ali celo dnevne migracije, ki so večinoma ekonomskega značaja. Ta tip ni zaobjet v uradnih statistikah, ker ne izpolnjuje kriterija, po katerem se za migracijo šteje neprekinjeno šestmesečno bivanje v tujini.
- Začasne migracije so večinoma povezane z ekonomsko dejavnostjo v storitvenem sektorju in se nanašajo na nizko kvalificirano delovno silo.⁶ Obenem migrira tudi veliko število strokovnjakov in visoko usposobljenih delavcev, ki v tujini za svoje znanje lahko iztržijo več kot doma. V tem pogledu so za ekonomijo izvornih držav migrantov izjemno pomembna denarna nakazila, ki jih migranti pošiljajo tamkajšnjim družinskim članom. Po ocenah Mednarodnega denarnega sklada v petnajstih državah v razvoju obseg teh sredstev znaša več kot deset odstotkov BDP. V letu 2007 pa je bil skupni obseg teh sredstev v državah v razvoju skoraj 240 milijard dolarjev (to je vsota, ki je dvakrat večja od celotnega zneska, ki ga razvite države namenjajo kot pomoč državam v razvoju), vendar je dejanski obseg še veliko višji.
- Povečuje se mreža tako imenovanih verižnih migrantov. Število migrantov, ki so namenjeni v določeno državo, je namreč vse bolj odvisno od števila njihovih predhodnikov iz matične države, ki že bivajo tam. Socialne mreže, ki povezujejo imigrantsko skupnost, so pomemben

⁶ Po podatkih Mednarodne organizacije za delo (ILO) je med vsemi mednarodnimi migranti približno polovica (86 milijonov) ekonomsko aktivnih.

dejavnik, ki novim imigrantom olajšuje bivanje v državi, v katero so se odločili migrirati.

- V številnih državah, predvsem pa to velja za Evropo oziroma za države Evropske unije, se poleg ekonomskih povečuje število tistih imigrantov, ki se sklicujejo na pravico do združitve z družino, ter tistih, ki so v migracije prisiljeni zaradi humanitarnih razlogov.
- Med pomembnejše trende sodi feminizacija migracij; v preteklosti so predvsem med ekonomskimi migranti prevladovali mlajši (samski) moški, medtem ko so se ženske večinoma partnerjem pridružile naknadno (migrantke zaradi združitve z družino).⁷ V sodobnosti v številnih državah oziroma regijah delež migrantk predstavlja večino migrantske populacije,⁸ obenem pa ženske - prav tako kot ekonomske migrantke - migrirajo samostojno.
- Eden pomembnejših trendov, ki se kažejo v zadnjih letih, je povečana koncentracija migrantov v državah razvitega sveta ter znotraj tega le v manjšem številu držav. Obenem zaradi geopolitičnih sprememb (širitve Evropske unije) države vzhodne, srednje in južne Evrope, ki so bile nekdanj predvsem države izvora, postajajo ciljne destinacije mednarodnih migrantov.
- Vprašanja, povezana z migracijami, zavzemajo pomembno mesto na javnih političnih agendah nacionalnih držav in nadnacionalnih povezav (t. i. politizacija migracij). V preteklosti so bile migracije obravnavane predvsem v kontekstu ekonomskih ali demografskih tem/vprašanj.

⁷ V zadnjem desetletju so vedno bolj proučevane tudi migrantke, zaposlene v poklicih, ki zahtevajo visokokvalificirano delovno silo. Gre za zaposlovanje v tehničnih poklicih, zdravstvenem sektorju in globalnih korporacijah. Še vedno pa raziskovalci migracije visoko izobraženih oseb razumejo precej stereotipno. Predpostavljajo, da so moški tisti, ki spodbudijo migracije, ženske pa jim sledijo in se odpovejo svoji zaposlitvi ali pa sploh ne migrirajo (Cukut Krilić 2009).

⁸ Delež žensk znotraj populacije mednarodnih migrantov z leti rahlo narašča in je leta 2005 znašal 48,6 odstotka (leta 1970 pa 47,2 odstotka); rahel upad deleža mednarodnih migrantk je opazen v Aziji (43,3 odstotka v letu 2005, leta 1970 pa 46,6 odstotka), medtem ko v Evropi, latinski Ameriki in nekdanjih državah Sovjetske zveze delež migrantskih žensk predstavlja več kot polovico vseh mednarodnih migrantov (IOM 2005).

- V državah svetovnega centra (predvsem v državah EU in ZDA) se povečuje število tako imenovanih ilegalnih oziroma neregularnih imigrantov ter prosilcev za azil. Ti so postali predmet burnih javnih razprav in politizacij (ne samo) desničarskih političnih strank, kot so na primer francoska *Front National Jean-Marie Le Pena*, italijanski *Alleanza nazionale Gianfranca Finija* in *Lega Nord Umberta Bossija*, norveška *Fremskrittspartiet* ali belgijska *Vlaams belang*. Tako imenovani ilegalni imigranti v vsakdanjem imaginariju in v (političnih) diskurzih postajajo paradigatska podoba »tujcev«, ki »razdirajo tako ali drugače definirano samobitnost nekega naroda ali nacije« (Pajnik in Zavrtnik Zimic 2003, 6).

Ugotovimo lahko, da so migracijski tokovi vse bolj globalizirani in diferencirani; poleg kvantitativnih sprememb se značilnosti mednarodnih migracijskih tokov spreminjajo tudi kvalitativno, v vzrokih za migracije in v etnični sestavi migrantov. Mednarodni migracijski tokovi povečujejo tudi etnično in nacionalno raznolikost prebivalstva ter spreminjajo demografsko strukturo velike večine t. i. razvitih držav, kar je posebno izrazito v nekdanjem razmeroma kulturno homogenih nacionalnih državah. To velja tudi za države Evropske unije na splošno ter vse bolj tudi za Slovenijo. Oblikovanje in razvoj novih nadvladanih povezav, kot je denimo Evropska unija, povzroča tudi nova razmejevanja, pomikanje meja proti vzhodu in jugu.

3.2 Opredelitev pojma beg možganov

Kot že rečeno, se sodobne migracije vedno bolj srečujejo s fenomenom bega možganov. Temelj sodobnega razvoja pa je potreba po znanju in zato tudi veliko povpraševanje po strokovnjakih. Le-ti se pretežno selijo iz manj razvitih v bolj razvite družbe – ne samo zaradi boljših materialnih in delovnih razmer, ki jim zagotavljajo razvite družbe, temveč tudi iz številnih drugih vzrokov. Nasprotni tok migracij, iz bolj razvitih v manj razvite družbe, je manjši. Torej že ta kriterij nam lahko pove, da je stopnja razvoja odločilno merilo za migracije strokovnjakov. Dolgoročno gledano, prinaša beg možganov v emigrantskih

državah veliko škodo. Vpliva na njihov razvoj, država izgublja investicije, ki jih je vložila v šolanje strokovnjakov. Zato si vsaka država postavi vprašanje, kako zmanjšati beg možganov ali poiskati vsaj kakšno korist od strokovnjakov, ki so že v tujini.

Pojem beg možganov (angl. *brain drain*) je v literaturi opredeljen kot odhajanje izobraženega kadra na delo v tujino. Skoraj vedno je zgodba, ki ima negativno konotacijo. Država izobražuje strokovnjake, vlaga v njihovo izpopolnjevanje, velikokrat tudi v tujini. Po dokončanju izobraževanja zaradi slabega razvoja ali pomanjkanja denarnih sredstev vrhunsko izobraženega strokovnjaka, v katerega je vložila veliko sredstev, ne more zaposliti, oziroma mu ne more ponuditi zaposlitve, ki bi upravičevala njegovo dolgotrajno šolanje. Tako prihaja do odhajanja kadra tja, kjer jim ponujajo izobrazbi primerno delovno okolje, možnost strokovnega izpopolnjevanja in dober zaslužek.

Kateri nivo izobražencev beg možganov zajame, je odvisno od izobrazbene strukture okolja izselitve. Pojem izobraženosti je namreč relativen, odvisen od vsakokratnega časovnega konteksta. Visoka izobrazba je bila še v sedemdesetih letih v Sloveniji redkost in je že srednja šola predstavljala izobraženost. Danes je slika popolnoma drugačna. Srednja šola predstavlja šele izhodišče za nadaljnje izobraževanje. Podobna statusna degradacija danes velja za višjo in visokošolsko izobrazbo. Pojem izobraženca se tako vse bolj povezuje z magisterijem in doktoratom. S spreminjanjem pomena izobrazbe se spreminja tudi razumevanje bega možganov, ki ga je treba prav tako obravnavati v ustreznem kontekstu. Podatki o begu možganov za šestdeseta in sedemdeseta leta veljajo za drugačno izobrazbeno strukturo kakor podatki za osemdeseta in devetdeseta leta. Vseeno pa ljudje, ki so oziroma so bili upoštevani v sklopu proučevanja bega možganov, v svojem času pomenijo izobrazbeni (manjšinski) vrh različnih gospodarsko-družbenih sfer in pomemben razvojni potencial.

Širša opredelitev bega možganov govori o množičnem preseljevanju visoko usposobljenih strokovnjakov med posameznimi deželami. V ožjem pomenu pa sam pojem razumemo kot emigriranje visoko izobraženega in strokovnega

osebja iz nerazvitih v razvite dežele, v kolikor gre bodisi za enosmeren tok bodisi za prevlado odtoka nad dotokom (Mali in Vehovar 1990, 18).

Dejstvo pa je, da opredelitev pojma beg možganov ni tako enostavno. Trdimo lahko, da obstajajo nekatere splošne značilnosti bega možganov. Odločilen motiv emigracije strokovnjakov je profesionalen, saj mnogi emigrirajo zaradi nezmožnosti profesionalnega napredovanja, slabe opremljenosti delovnih mest in pogojev dela v izvorni družbi. Pri begu možganov je značilno, da gre za organizirano in selekcionirano migracijo, zlasti s strani imigrantske družbe, ki spodbuja preliv tistih kategorij strokovnjakov, kateri so potrebni za gospodarski napredek. Kulturna in socialna distanca med imigrantsko in emigrantsko družbo pri strokovnjakih ne igra pomembne vloge pri migriranju, odločilnega pomena je le možnost zaposlitve, torej ponudba delovnih mest.

Še najbolj se uporablja definicija Walterja Adamsa, ki odliv možganov razume kot izgubo vitalnih sredstev brez vsakršne kompenzacije, t. j. odtekanje človeškega kapitala iz okolij, kjer bi lahko pozitivno vplival na blaginjo, v okolja, ki so že zasičena z visoko usposobljenim kadrom (Adams 1968, 1).

Poglejmo si še nekaj definicij bega možganov novejšega časa. Batista in drugi (2007, 3) beg možganov razumejo kot migracijo (dela) najbolj izobraženih posameznikov iz populacije določene regije, iz manj razvite regije v bolj razvite regije. Podobno Horvat (2004, 76) beg možganov definira kot masovno in stalno migracijo visoko izobraženih oseb (raziskovalcev, znanstvenikov in tudi diplomantov) iz matične v druge bolj razvite države. Docquer in Marfouk (2004) pa pojem opredelita kot delež delovno aktivnih posameznikov, starejših od 25 let, z vsaj terciarno izobrazbo, rojenih v eni državi, toda živečih v drugi. Ali pa Mariani (2004, 2), ki se pri najbolj usposobljenih omeji zgolj na migracijo znanstvenikov, inženirjev, članov fakultet.

Svetovna komisija za mednarodne migracije (GCIM)⁹ navaja, da je *pojem bega možganov /.../ nekoliko zastarel, saj pomeni, da se*

⁹ Svetovna komisija za mednarodne migracije je medagencijska skupina, ki jo sestavljajo strokovnjaki Mednarodne organizacije za migracije, Sveta za človekove pravice Organizacije

migrant, ki svojo državo zapusti, nikoli več ne vrne vanjo. V sedanjem obdobju je treba izrabiti vedno večjo mobilnost ljudi s spodbujanjem zamisli o kroženju izobraženih, po kateri se migranti redno ali občasno vračajo v svojo državo in koristno prispevajo usposobljenost in sredstva, ki so jih pridobili v času življenja in dela v tujini. Kot je bilo tudi priporočeno, /.../ države namembnosti lahko spodbujajo krožno migracijo tako da zagotavljajo mehanizme in poti, ki migrantom omogočajo sorazmerno enostavno gibanje med državo izvora in namembo državo (Skupna parlamentarna skupščina AKP-EU 2007, 3).

Na tem mestu naj omenim vrste mobilnosti pameti, ki jih je opredelil B. Lindsay Lowell (2003):

- Globalizacija pameti (angl. *brain globalization*) – za sodelovanje v globalnem gospodarstvu je potrebna določena stopnja mobilnosti.
- Izmenjava pameti (angl. *brain exchange*) – izguba v domovini rojenih kvalificiranih delavcev se kompenzira s prilivom tujih delavcev.
- Izvoz pameti (angl. *brain export*) – strategija za šolanje in izvažanje izobražencev z namenom izkoriščanja gospodarskih povratnih učinkov.
- Kroženje pameti (angl. *brain circulation*) – znaten delež vračajočih se strokovnjakov prinaša dragocene izkušnje.
- Mobilnost visoko izobraženih (angl. *high skilled mobility*) – gibanje izobražencev s tipično univerzitetno pa tudi sekundarno izobrazbo.
- Odtekanje pameti (angl. *brain drain*) – dogaja se ob pomembnih izgubah visoko usposobljenih oseb in z nekaj negativnimi povratnimi učinki.

združenih narodov, Svetovne banke, Mednarodne organizacije dela, Svetovne zdravstvene organizacije in Agencije Organizacije združenih narodov za boj proti aidsu.

- Optimalno odtekanje pameti (angl. *optimal brain drain*) – morebitno odseljevanje lahko vzpodbuja študente v državah izvora, da si prizadevajo za višjo izobrazbo.
- Zapravljane pameti (angl. *brain waste*) – visoko izobraženi delavci so lahko podzaposleni v državi pošiljateljici kot tudi v državi prejemnici.

Beg možganov je mogoče ublažiti z ustrezno migracijsko politiko, katera lahko celo izboljša socialno-ekonomski razvoj v daljšem obdobju. Pomembno je poznati smeri emigracije visoko kvalificiranih in izobraženih ljudi in razloge zanje, kajti na podlagi teh spoznanj se lahko izguba talentov zamenja v izmenjavo znanja.

3.2.1 Kdo so visoko izobražene osebe?

Eno od ključnih vprašanj oziroma glavnih težav je določitev, kdo so visoko usposobljeni delavci. Definicija visoko izobraženih je tehnične in politične narave ter je problematična, saj nobena ni mednarodno priznana. Zaradi različnih kategorij visoko usposobljenih delavcev, imamo tudi različne indikatorje za njihovo definicijo, ki so:

- izobrazbena podlaga (npr. štiriletni univerzitetni študij),
- uradne profesionalne kvalifikacije (npr. doktor, odvetnik ipd.),
- specifične izkušnje, znanje podjetja (oziroma tehnologije), ki ga posameznik pridobi z delom v tej organizaciji, vendar se tega ne da objektivno oceniti, ali
- kombinacija vsaj dveh omenjenih indikatorjev.

Seveda pa tu ne smemo pozabiti tudi na gibanje študentov. Upoštevati moramo, da so del visoko usposobljenih, ki pa še nimajo nobene od naštetih lastnosti. Pomembno je, da se izognemo avtomatski klasifikaciji univerzitetnih diplomantov, oseb z določeno uradno profesionalno klasifikacijo ali oseb z določenimi delovnimi izkušnjami, ker temu ni vedno tako. Sporno skupino predstavljajo tudi poslovni potniki, ki se lahko ukvarjajo s pogajanjem,

oglaševanjem, poučevanjem (lektorji), pri tem pa njihova sposobnost ni podprta z akademsko diplomo ali profesionalnimi kvalifikacijami.

Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj v svojem priročniku *Canberra Manual* (OECD 1995, 16) proučuje specifičen segment visokokvalificirane delovne sile, poimenovan človeški viri v znanosti in tehnologiji (HRST ali angl. *human resources in science and technology*). Že samo ime se navezuje na preplet znanosti in tehnologije ter človeških virov – kot dveh ključnih dejavnikov konkurenčnosti in gospodarskega razvoja. Po tem priročniku veljajo za visokokvalificirano delovno silo osebe, ki izpolnjujejo vsaj enega izmed dveh pogojev:

- imajo univerzitetno izobrazbo s področja znanosti in tehnologije,
- so zaposlene na področju znanosti in tehnologije, in sicer na delovnih mestih, za katera se običajno zahteva univerzitetno izobrazbo, četudi nimajo ustrezne formalne izobrazbe.

Definicija na prvi pogled ne zajema vseh poklicev, ki navadno sodijo v kvalificirano delovno silo, kot so na primer pravniki, zdravniki in drugo medicinsko osebje, ki so trenutno poleg strokovnjakov na področju informacijsko-komunikacijske tehnologije, najbolj iskana delovna sila. Pa vendar priročnik navaja tudi slednje, s tem ko »znanost« definira v najširšem možnem smislu, to je znanje, poznavanje, zajemajoč vsa področja – od naravoslovnih znanosti, matematike, fizike, medicine pa do ekonomije in vseh ostalih družboslovnih ved (OECD 1995, 16). Sicer pa po priporočilih mednarodne standardne kvalifikacije izobrazbe (ISCED) kvalificirano delovno silo delimo v sedem širših skupin: naravoslovne znanosti, inženirstvo in tehnologija, medicinske znanosti, agronomija, družbene in humanistične vede ter ostalo (OECD 2002, 15).

Na splošno je glavni kriterij za kvalificirano delovno silo v večini primerov univerzitetna izobrazba, za novejša področja, kot je informacijska tehnologija, pa zadostuje tudi drugi kriterij.

3.3 Zgodovinski pregled

Zagotovo lahko trdimo, da so migracije eden tistih človeških dejavnikov, ki so zgodovinska stalnica. Tudi visoko usposobljeni posamezniki¹⁰ niso bili imuni na ta pojav. Vsekakor pa ne gre enačiti migracij strokovnjakov v preteklosti z migracijami izobražencev danes. Že grški učenjaki: Anaksimens, Pitagora, Tales in nekateri drugi so se selili v razvitejša mesta tedanjega časa (Atene, Aleksandrija).

Z nastankom univerz v srednjem veku so se pojavile tudi selitve profesorjev in študentov, vendar so bile le-te manj kompleksne od sedanjih migracij, kajti Evropa je bila tedaj intelektualno in kulturno bolj enotna ter temeljila na katoliški cerkvi in splošni rabi latinščine (Panič 2004).

V 18. in 19. stoletju je bila Rusija prva država, ki je uradno začela privabljati tuje znanstvenike in tehnike, zlasti angleške, nemške in še posebej francoske. Sredi 18. stoletja je bilo med 107 člani peterburške Akademije znanosti le 34 Rusov, še leta 1908 je imela ta akademija 50 tujcev med svojimi 189 člani.

Množični beg možganov se začne šele s prihodom nacizma na oblast. Takrat so uvedli politiko »očiščevanja« z namenom preganjanja vseh »nearijcev« in tistih, katerih politična opredelitev ni ustrezala nacistični oblasti. Kot navaja Šter, naj bi Nemčijo med letoma 1933 in 1935 zapustilo preko 1200 profesorjev in znanstvenikov, med njimi tudi Albert Einstein. Vzroki migriranja so bili politični in zato prisilni za razliko od današnjega prostovoljnega odliva strokovnjakov. Tako je največ nemških, avstrijskih, italijanskih in židovskih¹¹ znanstvenikov našlo zatočišče v ZDA, Veliki Britaniji, Franciji in Švici. Gibanje se je nato nadaljevalo med drugo svetovno vojno. Začelo se je na Danskem in Norveškem ter se nadaljevalo na Nizozemskem, v Belgiji in Franciji. Glavna destinacija so

¹⁰ Veliko znamenitih Slovencev je delovalo na tujem: Avguštin Hallerstein, Žiga Herberstein; pozneje Herman Potočnik, Jožef Stefan, Jurij Vega, Žiga Popovič, Primož Trubar in še mnogo drugih.

¹¹ Po letu 1948 je najbolj znan primer beg židovskih znanstvenikov v Izrael. Njihovi razlogi za selitev so bili ideološke narave, saj so težili k izgradnji lastne države.

bile ZDA. Od leta 1933 do 1945 se je izselilo več kot 10.000 evropskih intelektualcev, vendar se je po vojni večina izobražencev vrnila domov.

V vseh evropskih državah so bile emigracije do konca druge svetovne vojne vsakdanji pojav, zlasti v Severno in Južno Ameriko pa tudi v številne kolonije evropskih držav na ostalih celinah. Po vojni pa se je položaj popolnoma spremenil. Začne se prostovoljna migracija strokovnjakov (Šter 1974, 1074), povezana z razmahom znanstveno-tehnične revolucije produkcijskega procesa. Evropske države so postale pomemben cilj priseljevanja na svetu. Smer selitve je potekala od juga na sever in od vzhoda na zahod.

Obseg migracijskih tokov je hitro naraščal v šestdesetih in sedemdesetih letih, v katerih so bile udeležene kot emigrantske družbe tako razvite države kot države v razvoju. Odliv je bil usmerjen v ZDA, Veliko Britanijo in Kanado. Ob nastopu gospodarske krize, ki je sledila naftnim šokom v letu 1973, se je odnos večine držav prejemnic spremenil. Imigriranje z juga in vzhoda so začeli omejevati, kar je privedlo do politike ničelnega priseljevanja v mnogih evropskih državah. Konec osemdesetih in v zgodnjih devetdesetih letih pa so se s padcem komunističnega režima močno povečale migracije iz vzhodnoevropskih v zahodnoevropske države.

Sodobni beg možganov se pojavi z razvitim kapitalizmom, saj sta hiter razvoj proizvodnih sil na znanstveno-tehnoloških osnovah ter gospodarski razcvet močno povečala potrebo po strokovnjakih in visoko izobraženih delavcih v industrijsko razvitih državah. S. Castles in M. Miller (1998, 8) kot temeljne značilnosti sodobnih migracij navajata njihovo globalizacijo. Globalizacija migracij pomeni, da je vedno več držav hkrati pod velikim vplivom migracijskih gibanj. Povečuje se tudi raznolikost izvornih držav, kar posledično pomeni, da se tudi migranti, ki prihajajo v nove družbe, med seboj vedno bolj razlikujejo.

3.4 Vzroki bega možganov

Razlogov za odseljevanje iz slabše razvitih držav v razvite je več. Lahko jih razdelimo na »push« in »pull« dejavnike. Prvi povzročijo pritisk na selitev iz slabše razvite regije zaradi brezposelnosti, revščine in političnih nemirov. Zaradi njih so se migranti prisiljeni seliti. Pull dejavniki ali dejavniki privlačnosti pa so na strani regije, kamor se migranti selijo. Različne teorije dajejo različen pomen enem ali drugemu dejavniku selitev.

Push in pull dejavniki odseljevanja se medsebojno prepletajo. Tako lahko razloge za odseljevanje povzamemo in trdimo, da se ljudje v večji meri selijo zaradi večjih zaslužkov (razlike v plačah med razvitim in nerazvitim območjem), nezmožnostjo dobiti izobrazbi primerno zaposlitev v domači regiji, torej boljše zaposlitvene možnosti v razviti državi oziroma regiji, boljših pogojev za življenje in omogočanje osebne rasti, boljšega izobraževalnega sistema v razvitem območju oziroma regiji, ugodnejše strukture javnih financ (nižji davki, višji transferji ipd.) nekaj pa je tudi zasebnih razlogov: selitev zaradi partnerja oziroma poroke.

Za migracije so najpomembnejši ekonomski dejavniki. Migranti si tako prizadevajo za izboljšanje materialne življenjske ravni, za blaginjo zase in za svojo družino in so zato usmerjeni v regije z boljšimi ekonomskimi možnostmi, kot so možnost in raznovrstnost zaposlovanja, boljše priložnosti za podjetniško in investicijsko dejavnost, večje plače ter drugi denarni in nedenarni dodatki k plačam, boljše delovne razmere, poklicno napredovanje, ugodnosti na stanovanjskem področju in v potrošni izbiri. Ostali dejavniki odseljevanja so še demografski, družbeni (privlačnost mestnega načina življenja, možnost izobraževanja in uporaba prostega delovnega časa), kulturni, politični in geografski (Malačič 2003, 171).

Kadar govorimo o vzrokih, jih navadno delimo v tiste, ki so prisotni v kraju izseljevanja in tiste v kraju priseljevanja. Če hočemo razumeti odločitev posameznika, moramo poznati oboje. Na izseljevanje lahko gledamo kot na pojav, ki zajame večje število ljudi. To skupino sestavljajo posamezniki, od

katerih ima lahko vsak svoj poseben razlog, da zapusti dom. Kadar želimo pojav posplošiti, se radi poslužujemo tudi posploševanja vzrokov za izseljevanje in največkrat govorimo o ekonomskih, socialnih in političnih razlogih za odhod z doma. Ko pa pogledamo posamezni primer, se bomo srečali s prepletanjem splošnih razlogov in spodbud s tistimi, ki so prisotni v izseljenčevem ožjem okolju ali z njegovo prav posebno vlogo v njem.

Skratka: s teoretičnega in praktičnega vidika je proučevanje vzrokov izseljevanja mnogo bolj zahtevno opravilo, kot se to zdi na prvi pogled. Zato ni presenetljivo, da so predmet raziskovanj različnih znanstvenih ved, tako zgodovinopisja, geografije, sociologije, etnologije, historične demografije in ekonomije, teologije in še katere.

3.5 Posledice odliva pameti

Od nastanka pojma beg možganov pa do danes ni enotnega mnenja o tem, ali odhod visoko izobražene delovne sile predstavlja izgubo ali pa je selitev lahko tudi koristna. Ob dejstvu, da je izobraževanje pogosto vsaj delno javno financirano, je še do nedavnega veljalo, da je odtekanje pameti pogubno za izvorne države migrantov. Vendar je treba omeniti, da ima lahko beg možganov tudi pozitiven vpliv.

Gledano kratkoročno in srednjeročno se populacija, ki se je začasno odselila (in s tem povzročala manjše stroške izobraževanja v domači družbi), lahko vrne s človeškim, finančnim in socialnim kapitalom,¹² ki jih je pridobila izven države in lahko z njimi bistveno vpliva na izboljšanje položaja in razvoja države po vrnitvi.

¹² Človeški kapital vključuje znanje, zmožnosti, spretnosti, izkušnje, ustvarjalnost in talent zaposlenih v podjetju. Je vir inovacij, ki lahko izhajajo iz skupinskih diskusij, usposabljanja in izobraževanja zaposlenih. Schultz je prvi, ki je opredelil kakovost človeškega kapitala. Loči prirojene (osebnost, psihično, duševno in telesno stanje posameznika) in pridobljene sposobnosti (Benc 1991, 20). Danes predstavlja glavno vrednost in najpomembnejši poslovni vir ter konkurenčno prednost pri vse večjem številu podjetij človeški, ne več finančni kapital (finančni kapital niso samo gotovina, depoziti, delnice ampak tudi podjetje, katerega smo lastniki). Socialni kapital pa označuje vključenost posameznika ali aktivnih akterjev v družbene vezi in omrežja. Tako ga opredeljujemo kot vir, ki posameznikom in skupnostim omogoča doseganje (skupnih) ciljev z medsebojnim sodelovanjem in zaupanjem.

Vendar pa je potrebno vzpostaviti različne mehanizme, ki bi to populacijo prepričali, da bi se vrnila domov. Ločimo sezonske, začasne in stalne vrnitve.

Razloge za vrnitev lahko razdelimo na (Zakojč v Olesen 2008, 34):

- vrnitev zaradi neuspeha: migranti se vrnejo v domačo regijo oziroma državo, ker niso našli primerne službe,
- vrnitev zaradi konzervativnosti: migranti, ki ugotovijo, da se ne morejo vživeti v drugačno kulturo in preveč pogrešajo prijatelje in družino v domači regiji,
- vrnitev zaradi upokojitve: ko zaslužijo dovolj denarja, se migranti želijo vrniti v domačo pokrajino, da bi v miru preživeli čas upokojitve,
- vrnitev zaradi inovacije: skupina migrantov, ki je zainteresirana za prispevek k razvoju domače regije oziroma države.

Dejstvo, da se je razprava o vračanju ljudi v Slovenijo povezal predvsem z begom možganov ter vračanjem izobražencev, si lahko razlagamo kot očiten »selektiven interes« da bi se vračali samo določeni ljudje in ne vsi, ki bi se želeli vrniti.

3.5.1 Posledice za države izvora

Ni mednarodnega soglasja o dejanskem vplivu migracij (visoko) kvalificiranih delavcev na države izvora, saj priznani strokovnjaki in ustanove objavljajo študije z nasprotujočimi si zaključki. Za razpravo o begu možganov je še vedno značilna precejšnja zmeda in frustracija, zlasti ker ni zanesljivih podatkov in študij presoje vplivov o priporočilih za možne politike spoprijemanja s pojavom bega možganov.

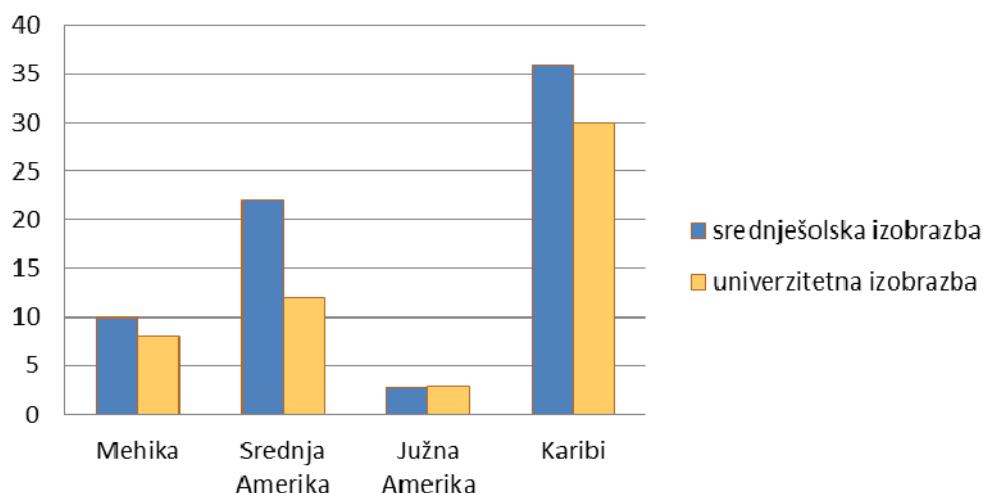
Kakšni so stroški in koristi za države izvora ostaja nekoliko manj raziskano področje, vendar v sklopu razvijanja mobilnosti in krožnih migracij tudi to področje pridobiva več pozornosti. Na splošno, ekonomski učinek emigracije za države izvora še posebno izpostavi zmanjšano gospodarsko rast in produktivnost ter davčne izgube takrat, ko se odseljujejo visoko usposobljeni

delavci, ko torej prihaja do bega možganov. Ta je še posebno močan iz nekaterih držav v razvoju. Koncept se v kontekstu držav v razvoju nanaša na trajno ali dolgoročno emigracijo oseb, v katere so njihove države vložile precejšnja sredstva za izobraževanje. Impliciran transfer znanj in spretnosti iz države izvora v državo priselitve je resna izguba za izvorno državo, saj so človeški viri ključni za razvoj teh držav.

Hkrati do precejšnjega bega možganov prihaja tudi zato, ker mnogi v svojih domovinah ne najdejo primernih zaposlitev. To pomeni, da tudi ni nujno da bi bil njihov potencialni prispevek res materializiran. V številnih državah v razvoju, kjer so javni izdatki za terciarno izobraževanje višji v primerjavi z izdatki za primarno izobraževanje so izobraževalni sistemi bolj prilagojeni potrebam razvitih (zahodnih) gospodarstev. Učinki bega možganov so torej različni in v veliki meri odvisni od izobraževalnega sistema države in trga dela. Odseljevanje visoko usposobljenih strokovnjakov lahko v državah izvora stimulira državne in individualne investicije v izobraževanje. S tem prihaja do »pridobivanja možganov« (brain gain) ter posledično do pozitivnega učinka na gospodarsko rast in družbeno blaginjo. V nekaterih evropskih državah visoko usposobljeni migranti opravljajo dela, za katera so preveč kvalificirani. Takrat prihaja do »odpada možganov« (brain waste), s tem pa je brain gain zmanjšan in ostaja neizkoriščen. V vsakem primeru država izvora nosi stroške investicij v človeške vire.

Po nekaterih ocenah je več kot tretjina oseb s terciarno izobrazbo iz določenih afriških, karibskih in srednje ameriških držav emigrirala v OECD države. Ti ljudje morda pošiljajo v svoje domovine denar in kot »diaspora« predstavljajo za države izvora potencial prenosa tehnologij in znanj. Kljub temu se zdi očitno, da izseljevanje v tako velikem obsegu predstavlja resno izgubo kakovostnega človeškega kapitala. V spodnji sliki (glej graf 3.1) prikazujem podatke za Latinsko Ameriko, Srednjo Ameriko in Karibe. Najprej jim je matična država financirala stroške šolanja, na koncu pa še izgubila naložbe in donose v svoje talente.

Graf 3.1: Delež dobro izobraženih Latinoameričanov živečih v Združenih državah Amerike, 2000

Vir: Lowell 2003.

Iz grafa je razvidno, da Karibi predstavljajo največji delež izobraženih oseb živečih v ZDA, in sicer gre za približno tretjino le-teh. V nasprotju z njimi živi v ZDA manj kot tri odstotke usposobljenih Južnoameričanov od vseh izobraženih »južne celine«. Izguba dobro izobraženih iz Srednje Amerike in Mehike je nekje vmesna (med 8 in 13 odstotki).

Izguba talentiranih oseb ni le skrb držav v razvoju. Skrb je vedno bolj izražena tudi v nekaterih državah EU, ki so pretežno emigracijske. Takšna primera držav sta Poljska in Romunija, kjer se zaradi emigracije že rekrutira tako specializirana kot tudi manj usposobljena začasna delovna sila (iz Kitajske in Ukrajine).

Ob tem naj dodam državne in svetovne posledice selitev visoko usposobljenih oseb po Regetsu (Regets 2001, 4). Najprej bom opredelila pozitivne in negativne učinke za države pošiljateljice, v naslednjem razdelku pa še za države prejemnice z možnimi globalnimi učinki.

Pozitivni učinki za države pošiljateljice:

- povečane vzpodbude za domačine, da pridobijo zahtevnejša znanja,
- možnost izvoza znanja zmanjša tveganje/dvigne pričakovan donos osebnih vlaganj v izobraževanje,
- tokovi znanja in sodelovanja,
- povečane vezi s tujimi raziskovalnimi institucijami,
- izvozne priložnosti za tehnologijo,
- vrnitev domačinov s tujo izobrazbo in človeškim kapitalom,
- denarna nakazila in druga podpora iz mrež diaspore.

Negativne posledice za države pošiljateljice:

- odliv pameti: izgubljena produktivna kapaciteta zaradi najmanj začasne odsotnosti visoko usposobljenih delavcev in študentov,
- manj podpore javnim sredstvom za visoko šolstvo.

3.5.2 Posledice za države priselitve

Zagovorniki migracij opozarjajo na pozitivno gospodarsko vlogo, ki jo izobraženi priseljenci igrajo v zvezi pomanjkanja delovne sile in pri odpravljanju problemov povezanih s starajočim in posledično za delo nezmožnim prebivalstvom. Zato države sprejemajo politike, ki se osredotočajo na integracijo in asimilacijo imigrantov. Poleg tega se z asimilacijo priseljencev zmanjšujejo razlike v plačah med domačini in priseljenci.

S pridobivanjem talentiranih oseb se izboljšuje izobrazbena struktura aktivnega prebivalstva in s tem možnost hitrejšega gospodarskega in tehnološkega razvoja. Obenem lahko imigrantske družbe veliko prihranijo v izdatkih za izobraževanje in jih tako profitonosno investirajo na ostalih področjih. V nasprotju z imigracijo nekvalificirane delovne sile, imigracija strokovnjakov pripomore k dvigu nacionalnega dohodka.

Države prejemnice imajo nedvomno velike koristi od prihoda tujih strokovnjakov. Vendar pa ima velik dotok tujih strokovnjakov tudi negativne

posledice za te družbe. Znižuje se interes za izobraževanje domačih strokovnjakov in za njihovo promocijo. Neugodna posledica je tudi odvisnost posameznih strok od tujih izobražencev (primer medicine v ZDA in Veliki Britaniji).

Pozitivni učinki za države prejemnice:

- povečane R&R in gospodarske aktivnosti zaradi razpoložljivosti dodatnih človeških virov v znanosti in tehnologiji,
- tokovi znanja in sodelovanja,
- okrepljene vezi s tujimi raziskovalnimi institucijami,
- izvozne priložnosti za tehnologijo,
- povečan vpis v dodiplomske programe/ohranjanje manjših programov.

Negativne posledice za države prejemnice:

- manjša vzpodbuda domačinom za pridobivanje zahtevnejših/višjih znanj; izrinjanje študentov iz najboljših šol,
- jezikovne in kulturne prepreke med domačini in imigrantskimi izobraženimi delavci,
- prenos tehnologij v potencialne sovražne države.

Možni globalni učinki:

- boljši mednarodni tok znanja,
- boljši izbor za delovna mesta,
- večja možnost delodajalcev, da najdejo redke/izjemne sestave znanja,
- oblikovanje mednarodnih raziskovalnih a7 tehnoloških grozdov,
- mednarodno tekmovanje za redek človeški kapital ima lahko neto pozitiven učinek na vzpodbude za vlaganja posameznikov v človeški kapital.

4 ANALIZA SLOVENSKEGA ODLIVA PAMETI

Slovenija je na eni strani država s pozitivnim saldrom v meddržavnih selitvah in vsemi značilnostmi imigracijske družbe. Na drugi strani pa je država z raznovrstno in bogato tradicijo izseljevanja iz slovenskega prostora zaradi gospodarsko-socialnih in političnih razlogov ter z oblikovanimi skupnostmi slovenskih izseljencev in njihovih potomcev po svetu. Dobro znanje tujih jezikov, dokaj razvita kultura mednarodne komunikacije, prilagodljivost in druge lastnosti pospešujejo hitro vključevanje slovenskega prebivalstva v tuja delovna in bivalna okolja. Ali kot je že pred dolgimi leti naš France Prešeren v začetku svojih Sonetov nesreče zapisal:

*O Vrba! Srečna, draga vas domača,
kjer hiša mojega stoji očeta;
de b'uka žeja me iz tvoj'ga sveta
speljala ne bila, goljufiva kača!*

S tem je prej ko slej hotel opozoriti na dejstvo, da vsakega ambicioznega mladega človeka žene v svet. Seveda Prešeren tu ni mislil le nase, kajti vsak velik pesnik že po Aristotelu misli na splošno. Izziv sveta torej pomeni nekakšno notranjo nujno rasti in razvoja mladega človeka, da vsaj začasno zapusti svojo biološko domovino v iskanju večjega, višjega. Gre za iskanje višjega znanja, celo modrosti, ki naj bi se nahajalo onstran domačih logov.

Slovenija je v dveh desetletjih dosegla velikanski razvoj. Najprej osamosvojitve, sprejetje v Evropsko unijo, NATO, imamo evropsko valuto Evro, smo del schengenskega območja, sprejeli so nas v OECD, predsedovali smo Evropski uniji. Uresničili smo tiste cilje, ki bi jih lahko uvrstili v kategorijo nacionalnih interesov. Nacionalni interes pa mora biti tudi ustrezen odnos Slovenije do Slovencev, ki živijo po vsem svetu. Danes in v prihodnje.

Z vstopom v Evropsko unijo smo namreč pridobili svobodo gibanja med državami EU. To pomeni, da ima prosto pot tudi delovna sila, ki v svoji državi ne

najde zadovoljivega delovnega mesta, plačila, napredovanja ali možnosti izobraževanja. Pred vstopom v EU se je velikokrat pojavilo vprašanje, ali bodo tudi Slovenci zapuščali svoja delovna mesta in odhajali iskati ustrezne delovne pogoje na tuje. Tudi če delavec zapusti matično državo, mu EU želi najprej omogočiti, da najde zaposlitev v eni izmed držav članic, saj njihov interes ni vzpodbujanje odhajanja v ZDA. Zaskrbljujoč je podatek, da EU »proizvede« več doktorjev znanosti kot ZDA, a manj raziskovalcev.

Pomembno je, da več mladih ljudi opogumimo, da začnejo ustvarjati znanstveno kariero, hkrati pa moramo zagotoviti, da mladi talenti ostanejo v Evropi. Če nam to ne bo uspelo so naše možnosti, da ustvarimo resničen evropski notranji trg znanja in znanosti, pa tudi naš cilj, da postanemo najkonkurenčnejše gospodarstvo na svetu resno ogrožene, je ob tem dejal nekdanji evropski komisar za raziskovalno dejavnost Philippe Busquin (Mladina 2003).

Z menjavo delovnih mest, podjetij v matični državi in tudi podjetij v tujini, se vzpodbuja kariera posameznika, saj ima tako širok spekter znanja, delovnih izkušenj in poznanstev. Danes delavec ni le orodje, ki pomaga podjetju do dobička in predstavlja le številko. Danes je delavec človek, predstavlja intelektualni kapital in si želi osebnega razvoja, aktivnega sodelovanja pri ustvarjanju dobička s svojimi idejami in konstruktivnimi predlogi. Hkrati lahko to v svojo korist uporabijo tudi podjetja. S pogostejšo menjavo delavcev bi pridobili sveže ideje, predloge in nov zagon. S strokovnjaki, ki so podjetje zapustili pa bi obdržali stike, saj lahko v prihodnosti še sodelujejo, seveda pod pogojem, da delavec ne krši konkurenčne klavzule. Torej naj bo migracija dvosmerna cesta, ki nas bogati.

Slovenije seveda ni mogoče primerjati s Srbijo, ki je ostala skorajda brez celotne srednje generacije znanstvenikov, ker so ti poiskali boljše možnosti za delo drugje. Vseeno pa ne kaže spregledati ocen, da v tujini deluje kakšnih 1200 slovenskih znanstvenikov. Če upoštevamo, da se lahko država pohvali s približno dvanajst tisoč raziskovalci, to pomeni, da jih je na tujem deset odstotkov. Vsekakor je to, koliko jih je natanko, nemogoče vedeti, tako kot je

težko reči, koliko je dejansko vseh Slovencev po svetu. Raziskave so pokazale, da se jih je med 1994 in 2004 odselilo iz tridesetih slovenskih organizacij sedemdeset znanstvenikov in raziskovalcev, od tega jih je polovica ostala v tujini, polovica pa se jih je vrnila. Odseljujejo se pretežno znanstveniki matematičnih in tehničnih profilov. Zakaj pa ne odhajajo družboslovni kadri? Jim je predobro? Verjetno to ni razlog. »Lahko da naše družboslovne šole niso primerne, da jih nihče v tujini ne potrebuje, a to so moje osebne hipoteze,« je v nekem intervjuju razmišljal minister dr. Boštjan Žekš, ki vodi Urad za Slovence po svetu (Zvonar Predan 2010, 14-15).

Kakor koli že, po podatkih Evropskega portala za zaposlitveno mobilnost (EURES) so Slovenci, ki želijo delati v tujini v manjšini. Od visoko izobraženih posameznikov je med takimi, ki iščejo priložnosti v tujini, največ ravno diplomantov družboslovnih smeri. Večina je stara do 35 let, najpogosteje pa sprašujejo o možnostih zaposlovanja v Avstriji, Italiji in Nemčiji, verjetno zaradi geografske bližine ter tradicije zaposlovanja v omenjenih državah. Zaradi dobrega znanja angleškega jezika povprašujejo tudi o zaposlitvenih priložnostih v Veliki Britaniji in v skandinavskih državah (Cerar 2011). Po različnih možnostih zaposlitve sprašujejo predvsem diplomanti družboslovnih usmeritev, ki tudi v Sloveniji teže najdejo zaposlitev, pojasnjujejo na ZRSZ in dodajajo, da je tudi evropski trg zasičen s profili, kot so pravniki ali ekonomisti. Podobno kot pri nas pa je največ povpraševanja po nižje izobraženih posameznikih (zidarji, tesarji, čistilci, natakariji) in profilih, kot so računalniški in strojni inženirji ter doktorji medicine.

Na vladnem Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu so pripravili akcijski načrt sodelovanja s slovenskimi znanstveniki in drugimi strokovnjaki ter spletni imenik, s katerima želijo okrepiti sodelovanje doma in po svetu ter prispevati k razvoju znanosti v Sloveniji. Povabilu urada se je odzvalo 300 ljudi z imeni in naslovi, na spletnem imeniku pa je objavljenih 150 tistih, ki so se z objavo strinjali. Znanstvenike so zaprosili tudi za njihova razmišljanja o visokem šolstvu. Štirinajst slovenskih znanstvenikov iz ZDA in Evrope, pretežno s področja naravoslovja in tehnike, je na poslan dopis tudi odgovorilo. Morda se ostali na dopis niso odzvali zaradi razočaranja, ker so že v preteklosti dajali

kakšne predloge, a ti niso obrodili sadov, saj se ni doslej nihče v Sloveniji sistematično ukvarjal s to populacijo.

Po mnenju slovenskih znanstvenikov in strokovnjakov, ki delajo v tujini, pri nas glede odličnosti ostajamo bolj pri besedah. Njihovemu mnenju se pridružujem, kajti ne zavedamo se, da znanost ni sociala in da je treba dati priložnost najboljšim mladim – ne pa kar vsem, ki se za to potegujejo. Med drugim ugotavljajo, da smo v prejšnjem sistemu v znanosti imeli varnost in le malo selekcije, zdaj pa nimamo niti varnosti niti selekcije. Kot je bilo že večkrat slišati, tudi tokrat slovenski strokovnjaki ugotavljajo, da imamo precej solidno osnovno in srednje šolstvo, za dodiplomski študij pa prevladujejo ocene, da je dober, a nekoliko zastarel. Bistveno bolj kritični so do podiplomskega in doktorskega študija, za katerega menijo, da ni ne selektiven ne dovolj kakovosten. Rečeno naravnost, lahko bi imeli manj doktorjev, pa tiste kvalitetnejše. Kot problem še vidijo, da so v Sloveniji zaposleni na univerzah pojmovani predvsem kot pedagoški delavci. Za raziskovalno delo niso niti plačani niti nagrajeni, kar se mi zdi še posebej nesprejemljivo. Celotni delež si morajo pokriti s pedagoškimi urami, to pomeni, da nimajo dovolj časa za raziskovalno delo. Profesorji bi morali, kot navajajo, rotirati in tako kot študenti računati na resno ocenjevanje. Opozarjajo pa še, da bi morali na naših univerzah predvideti večji del programa v angleškem jeziku, kar bi pritegnilo tuje profesorje in študente (čeprav so razprave o tujih jezikih pri nas kočljiva tema, vendar imajo na primer na elitni nizozemski univerzi trideset odstotkov tujcev in od tretjega letnika naprej predavanja le v angleščini). V Sloveniji naj bi imeli »eno majhno elitno univerzo« in po ameriških merilih največ devet visokošolskih ustanov (Bošnjak 2010a; Bošnjak 2010b). Seveda pa množičnost univerzitetnega študija ne jamči mednarodno primerljive kakovosti.

Najbolj moteče je, kot pravijo, da sistem doma v praksi ni odprt, da obstaja kopica birokratskih ovir, ki so domačim kandidatom prihranjene. V tujini namreč razen vizuma različni kandidati, tujci in domači, predložijo enako dokumentacijo, pri čemer ni nihče privilegiran. Razpisi novih akademskih mest bi morali biti mednarodni in seveda objavljeni, saj si tako zagotoviš konkurenco, kakršne pri nas zdaj ni. Slovenija je najbrž res premajhna, da bi si lahko privoščila

razvijanje vseh mogočih znanstvenih disciplin, a za razvoj tistih, kjer smo lahko bolj konkurenčni, bi morala narediti več. Primanjkuje nam tudi čvrstosti kot vrednote gospodarstva in naroda, ki mora spoznati, da je znanje ključni razvojni dejavnik in če se za to dobi še dodatna sredstva, se lahko vključijo strokovnjaki iz inštitutov, tudi zunanjih.

Žekš je poudaril, da si večina slovenskih raziskovalcev in znanstvenikov želi vrniti v Slovenijo. Tako bi lahko elitnim slovenskim strokovnjakom v tujini, ki bi si želeli delno vrniti, omogočiti ustanovitev satelitske raziskovalne skupine. To bi financirali iz posebnega fonda, ki bi obsegal vsaj 100.000 evrov letno. Izkušnje iz tujine potrjujejo, da se to dobro obnese pri prijavih na pomembne mednarodne razpise, kjer slovenske majhne raziskovalne skupine niso dovolj uspešne (Bošnjak 2010b, 23; Večer 2010, 15).

Dober zgled je denimo Nemčija. Ta je poleg tradicionalnega pristopa, torej razvijanja sistema zaposlovanja in napredovanja profesorjev, vzporedno ubrala še bolj fleksibilno pot, s katero je omogočila vrnitev mladih uspešnih znanstvenikov iz tujine. Ustanovila je poseben fond, financiran iz državnega proračuna, za plačevanje njihovih zaposlitev. Nizozemska denimo namenja veliko pozornost kakovosti raziskovalnega dela. Nagrajevanje je bistveno drugačno kot pri nas, profesorji rotirajo in nikakor niso, kot v Sloveniji, ves čas na isti univerzi, redno jih ocenjujejo in vsako leto se z njimi na novo sklepa delovna pogodba, kar z drugimi besedami pomeni, da niso javni uslužbenci in da so lahko, če so dobri, tudi zelo dobro nagrajani. Tam raziskovalci tudi niso obremenjeni s pedagoškim delom, ne tako kot pri nas, kjer mora raziskovalec za polno zaposlitev tudi predavati, čeprav ni nujno, da je tudi dober predavatelj. In, kot sem že navedla, še ena ključna razlika s Slovenijo: na Nizozemskem potekajo predavanja od tretjega letnika naprej izključno v angleškem jeziku, študentje so tako večji akademske angleščine, fakultete pa posledično privabijo tudi več tujih študentov. Po dobre prakse je mogoče tudi na druge celine. Koreja na primer se je pred leti spopadala z gromozanskim, kar sedemdesetodstotnim odlivom intelektualcev v tujino, danes pa je slika popolnoma drugačna. Zakaj? Ker ji je uspelo »postaviti na noge« tri vrhunske univerze, ki so našle mesto na

top lestvici najboljših univerz, seveda s spremljajočimi raziskovalnimi inštituti, tako da se mladi, obogateni z znanjem iz ZDA, radi vračajo.

Sklepamo lahko, da znajo biti naši »tujci« zelo kritični do slovenskih razmer, nekateri govorijo celo o znanstvenem incestu, o tem, da se v Sloveniji dela kariera po zvezah in ne po konkretnih sposobnostih. Žal tudi sama opažam, da so vse prevečkrat bolj pomembne zveze kot pa izkušnje in usposobljenost kadrov. Tako priložnosti in izzivov ni, zato se naši talenti, predvsem mladi, ozirajo po tujini in upamo lahko le, da se ti po pridobitvi novih izkušenj in znanj vrnejo v domovino.

Slovenija nikdar ni imela težav zaradi bega možganov, je prepričan dr. Lojze Sorčan z ljubljanske Fakultete za družbene vede. Morali bi oceniti, kakšno je razvojno okolje, v katero bi se tisti, ki so se izšolali v tujini, vračali. Če imamo samo pol konkurenčnega gospodarstva, pa tudi v javnem sektorju in upravi težke pogoje za take ljudi, jih bo na žalost preveč ostalo v tujini. Če imamo velik delež nizkozahtevnih izdelkov, tudi tisti, ki se izšolajo doma, nimajo kje delati. Zato je treba bistveno več raziskovalnega denarja usmerjati tja, kjer se že nekaj dogaja. Na taka podjetja bi morali paziti kot na svoje oči. Finci so na primer tri leta razpravljali o tem, ali naj univerza postaja podjetniška, podobno Švedi, Cambridge pa je tak že dolgo (Bertoncelj Popit 2010, 8).

4.1 Zgodovina slovenskega bega možganov

Naše ozemlje je bilo pomembneje vključeno v evropsko izseljevanje šele v drugi polovici 19. stoletja. Glavni selitveni val je bil usmerjen v ZDA, pozneje tudi v zahodne evropske države (Nemčija, Francija, Belgija, Nizozemska). Vzroki in motivi emigracije so bili večinoma ekonomski, in sicer boljše plačilo, ugodnejši pogoji za delo, možnost napredovanja in podobno. Nezanemarljivo je tudi priseljevanje tujih izobražencev v slovenski prostor, ki mu v večjem obsegu sledimo od uvajanja evropske industrijske revolucije v 19. stoletju.

Po drugi svetovni vojni je prihajalo do političnih emigracij v Kanado, Argentino, Avstralijo, delno tudi v evropske države. V šestdesetih letih, ko je bilo manj razpoložljivih delovnih mest, zmanjšale so se investicijske aktivnosti, so na tuje odhajali zlasti kadri iz negospodarskih dejavnosti. Ob koncu desetletja pa so se jim pridružili še strokovnjaki iz gospodarskih delovnih organizacij, predvsem kadri naravoslovnih in tehničnih smeri. Ker politika ni hotela sprejeti, da omenjene kadre izgubljam, so se ti odhodi obravnavali kot začasni. V sedemdesetih¹³ letih prevladujejo profesionalni razlogi izseljevanja strokovnjakov, kajti možnosti napredovanj in izpopolnjevanj ni bilo. Osemdeseta leta zaznamujejo padec življenjskega standarda in slabe delovne razmere, kar je vodilo do povečanega odliva izobraženih ljudi. Tedaj je odšlo največ ekonomistov, elektro in strojnih inženirjev ter diplomantov medicinske in filozofske fakultete. Povprečna starost slovenskih emigrantov med popisoma 1981 in 1991 se je povečala iz 32 na 36 let. Iz Slovenije se je največ strokovnjakov odselilo v času osamosvajanja, in sicer se je leta 1990 odselilo 24 odstotkov strokovnjakov, leto kasneje 22 odstotkov in leta 1992 18 odstotkov (Bevc in Malačič 1997, 2-3). V dvajsetem stoletju pa se je dokončno vrnilo 3700 slovenskih emigrantov z višjo ali visoko izobrazbo in s stalnim bivališčem v Sloveniji. Okoli 3000 jih je bilo leta 1993 še v tujini.

Omenimo še raziskave o emigraciji med raziskovalci v Sloveniji, ki kažejo, da je v obdobju 1995-2004 obseg odseljevanja slovenskih raziskovalcev znašal okoli 2,4 odstotka raziskovalcev zaposlenih v maju 2004. Večina emigrantov je delovalo na področju naravoslovno-matematičnih in tehničnih ved. Evidentirana migracija sicer ni bila velika, vendar glede na majhnost Slovenije in profil emigrantov je bila izguba človeškega kapitala precejšnja. Raziskava pod vodstvom dr. Milene Bevc (Bevc in drugi 2006) poleg opozorila o notranjem begu raziskovalcev iz slovenske znanosti, kaže na veliko mednarodno mobilnost raziskovalcev ter na velik, 71 odstotni potencial kratkoročnega

¹³ Leta 1970 naj bi Slovenija podarila tujini kar enoletno produkcijo ljubljanske univerze oziroma več kot tisoč Slovencev z visokošolsko izobrazbo. Anketa slovenskega republiškega sekretariata za prosveto in kulturo leta 1971 (Anketa za zaposlene v tujini) med slovenskimi visoko izobraženimi emigranti je pokazala, da je odšlo največ strokovnjakov s področja medicine, sledijo elektrotehnična, strojna, gradbena in fizikalna stroka. Od anketiranih je bilo kar 30% zaposlenih na vodilnih delovnih mestih (direktorji, vodje oddelkov), 12% raziskovalcev, 6% univerzitetnih predavateljev in 6% asistentov (Šter 1993).

odseljevanja oz. mobilnosti, kar nakazuje na nagnjenost h krožnim migracijam slovenskih raziskovalcev. Vendar je tudi potencial srednjeročne in dolgoročne emigracije razmeroma velik in sicer 34 odstoten, od teh delež ocenjenih trajnih/dolgoročnih emigrantov znaša 4,5 odstotka. Značilnosti slednjih so mladost do 30 let, samskost, s področja naravoslovno-matematičnih in družboslovnih ved, z zadnjo stopnjo izobrazbe pridobljene v tujini. Vrednote, ki so jim bile najpomembnejše pri delu so strokovno zadovoljstvo, dobra raziskovalna infrastruktura, razpoložljivost publikacij in samostojnost pri delu. Glavna dejavnika odvratanja od odhoda v tujino za obdobje daljše od enega leta sta bila družina in domotožje. Za preprečevanje odliva se tako omenja potrebnost reševanja stanovanjskega problema in nudenje eksistenčne varnosti, predvsem boljše zagotavljanje dostopa do prve zaposlitve in ostrejši nadzor nad zaposlitvami za določen čas.

Analize kažejo na dejstvo, da se v krogu desetih let iz Slovenije zaradi »nabiranja« znanja ali dela v tujih znanstvenih ustanovah, izseli okoli 15 odstotkov vseh zaposlenih v organizacijah v katerih so bili zaposleni. Ti prispevajo svoje talente in delo k drugim okoljem, drugim kulturam. Kot najpogostejši razlog lahko navedemo raziskovalno delo oz. pogoje za izvajanje le-tega. Beg možganov pomeni za vsako državo izgubo razvojnih potencialov na vseh področjih. Le petina evidentiranih znanstvenikov, ki so odšli v tujino naj bi se kasneje vrnila nazaj v domovino. Ta interes po vračanju v domovino bi se moral še povečati, zato je sodelovanje države, univerz, gospodarstva in slovenskih strokovnjakov ter njihovih društev in institucij v tujini pomembno in potrebno, da se lahko ustvari kroženje znanja. Delovanje strokovne sfere v »sistemu kroženja« bi lahko bila dobra osnova za takšen preboj in nadaljnje sodelovanje matične domovine z izobraženci, ki delujejo v tujini. Potrebno bi bilo razmisliti tudi o pogojih, ki bi bili privlačni za priznane in uveljavljene strokovnjake, da bi bili ob vrnitvi v domovino pripravljeni s svojimi dragocenimi izkušnjami, pridobljenimi v tujini, delovati v prid sprememb, ki so v Sloveniji potrebne in so se že drugod v praksi pokazale za uspešne.

Mnogo Slovencev namreč odhaja na tuje, saj ugotavljajo, da jim tujina na splošno nudi boljše pogoje za študij in znanstveno delo, vključno z večjimi

plačami in nagradami. Hkrati pa tudi uvidijo, da je življenje v tujini veliko težje, posebej še kar dolga leta na začetku graditve kariere, pa naj bo to pri študiju ali ob delu. V tujini je zelo velika konkurenca, in ne glede na to, koliko uspešen si, se vedno najde kdo, ki je še boljši. Z vstopom v EU vedno več naše mladine študira na najboljših univerzah v Evropi, Ameriki ali drugje in mnogi naši najboljši kadri bodo ostali zunaj. Zelo pomembno je, da pri nas ustvarimo pogoje, ki bodo omogočali njihovo vrnitev domov ali pa vsaj dosežemo, da bodo ostali tesno povezani s svojimi kolegi v Sloveniji in se vračali vsaj občasno; pa ne samo na počitnice, ampak da bodo v Slovenijo prišli kot del našega znanstvenega, raziskovalnega in pedagoškega potenciala.

4.2 Trg dela in zaposlovanje tujcev

Gospodarske in družbene razmere so se v Sloveniji po osamosvojitvi bistveno spremenile. Pred 1991. letom smo imeli nek kvazi trg dela, kjer je delavec lahko zapustil svojo organizacijo, le-ta pa delavca praktično ni mogla odpustiti. Za takratne razmere je bilo tudi značilno, da je pri nas delalo zanemarljivo malo tujcev. Bile pa so prisotne medrepubliške migracije (te migracije so bile notranje migracije v takratni državi). Po 1991. letu pa se pri nas razvija bolj ali manj normalen trg dela v skladu z evropsko tradicijo in nekaterimi lokalnimi posebnostmi. Presenetljivo pri tem pa je, da je učinek razmer v Sloveniji pred letom 1991 in po njem na migracije/zaposlovanje tujcev nenavadno podoben.

V bivši Jugoslaviji Slovenija ni mogla voditi posebne zaokrožene in ekonomsko smiselne migracijske politike. Takratni ekonomski sistem je preprečeval gibanje kapitala med republikami, če uporabimo današnje pojme, razen tistega, ki je bilo obvezno, ter spodbujal gibanje delavcev/migrantov iz manj razvitih republik v bolj razvite. V Slovenijo so prihajali pretežno nekvalificirani in neizobraženi delavci iz manj razvitih agrarnih predelov SFRJ, ki niso poznali niti industrijske tradicije niti industrijskega načina dela. Pogosto so se zaposlovali na delovnih mestih, ki so jih izpraznili slovenski kvalificirani industrijski delavci, ki so odhajali na boljše plačano delo v razvitejše evropske države. Če dodamo še kronično zaostajanje pri tehnološkem napredku v tistem času, dobimo dovolj dejavnikov,

ki so povzročali ohranjanje delovno intenzivne proizvodnje v Sloveniji in ovirali hitrejši tehnološki razvoj in prestrukturiranje v kapitalno intenzivno proizvodnjo.

Po osamosvojitvi Slovenije in še posebej po skupnem vstopu v EU s skupino srednje- in vzhodnoevropskih držav so mnogi pričakovali, da se bodo razmere na migracijskem področju in še posebej pri zaposlovanju tujcev pri nas bistveno spremenile. Zanimivo je, da so bili pretirani strahovi pred imigracijo iz vzhoda prisotni tudi v večini držav EU-15 (Medica in drugi 2010). Tudi sama sem pričakovala, da bo prišlo do povečanja kakovosti tujih delavcev, ki prihajajo k nam, ter zmanjšanja zaposlovanja tujcev iz drugih območij bivše SFRJ in hkrati povečanja zaposlovanja iz članic EU, še posebej tistih iz srednje in vzhodne Evrope. Podatki izdanih delovnih dovoljenj tujcem in tisti o prihodu delavcev iz drugih držav EU pa kažejo drugače. Velika večina zaposlenih v Sloveniji prihaja še zmeraj iz držav, ki so nastale na območju SFRJ, število tistih iz EU pa se postopoma povečuje. Tudi izobrazbena struktura tujih delavcev je še zmeraj slaba, saj ima kar devet desetih teh oseb izobrazbo, ki je nižja od štiriletne srednje šole, skoraj polovica pa je brez vsake poklicne izobrazbe (Malačič in drugi 2006). Podrobneje o izobrazbeni strukturi tujcev pri nas obravnavam kasneje.

V zadnjih letih se navedenim in drugim spremembam na področju migracijskih gibanj pridružijo še nove težave, ki izvirajo iz najnovejšega razvoja na področju različnih tehnologij, spremenjenih življenjskih slogov in posledično vse manjšega pomena razdalj v življenju sodobnega človeka. Hitro se povečuje mobilnost in širijo se trgi dela. Mnogi med njimi pri tem trgajo vezi ne samo z rodnim krajem in regijo, pač pa tudi z državo ali celino, na kateri so bili rojeni.

Na zaposlovanje tujcev pri nas delujejo tako dejavniki potiska kot tudi potega. Dejavniki potiska so povezani s slabimi ekonomskimi razmerami in zapletenim političnim položajem v državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ. Ti dejavniki, čeprav zelo močni, pa ne bi bili dovolj, če ne bi zelo močne sile delovale tudi kot dejavniki potega v sami Sloveniji in na njenem trgu dela. Pomembno je nesorazmerje med povpraševanjem in ponudbo dela določenih vrst pri nas. Tujci opravljajo najslabše plačana, težka in umazana dela v slabih

delovnih razmerah. Slovenski delavci in še posebej mladi, ki prihajajo iz šol, pa imajo prevelika pričakovanja, pogosto tudi že previsoko izobrazbo, da bi bili pripravljeni sprejeti takšna dela. Pomembne so tudi plače in brezposelnost na obeh straneh migracijske verige. Zaposlovanje tujcev iz nekdanje EU-15 se pri nas usmerja v skladu s tokovi kapitala in tujimi investicijami. Prihajajo poslovodni delavci, podjetniki, nadzorniki in podobni bolj izobraženi delavci. Iz novih članic EU pa še ni vzpostavljene migracijske verige (Medica in drugi 2010).

Pravna ureditev v Slovenije in širše v EU omogoča zadovoljevanje potreb po tujih delavcih na trgu dela, ki jih ne morejo zadovoljiti domači delavci oziroma delavci iz drugih držav EU, z delavci iz tretjih držav. Vendar tujci, ki pridejo na ta način v Slovenijo, ne postanejo avtomatično tudi imigranti. To namreč velja za dve vrsti delovnih dovoljenj od treh, ki jih pozna slovenska zakonodaja, saj sta časovno omejeni na eno leto in ju je potrebno obnavljati. Taki dovoljenji sta dovoljenje za zaposlitev in za sezonska dela, ki se v zakonu imenuje malo neprimerno kar delovno dovoljenje. Tukaj ni prostora za veliko podrobnih podatkov, zato bom le nekaj besed namenila novemu Zakonu o zaposlovanju in delu tujcev.

S 23. aprilom 2011 je pričel veljati nov Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT, Ur. l. RS, št. 26/11), ki omogoča prost dostop na slovenski trg dela:

- družinskim članom slovenskega državljana,
- državljanom držav članic EU, EGP in Švicarske konfederacije in njihovim družinskim članom, ki nimajo državljanstva EU, EGP, imajo pa dovoljenje za začasno prebivanje za družinskega člana ali vizum za dolgoročno bivanje,
- tujcem z dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji,
- beguncem,
- tujcem, ki imajo status rezidenta za daljši čas v drugi državi članici EU, po enem letu prebivanja v Republiki Sloveniji,
- dokler imajo v Republiki Sloveniji veljavno dovoljenje za začasno prebivanje,
- tujcem slovenskega rodu do tretjega kolena v ravni vrsti

To pomeni, da tujec v Republiki Sloveniji lahko opravlja delo, se zaposli ali samozaposli brez delovnega dovoljenja. Tem tujcem se tako delovna dovoljenja ne izdajajo več, prav tako se ne vodijo v statističnih podatkih.

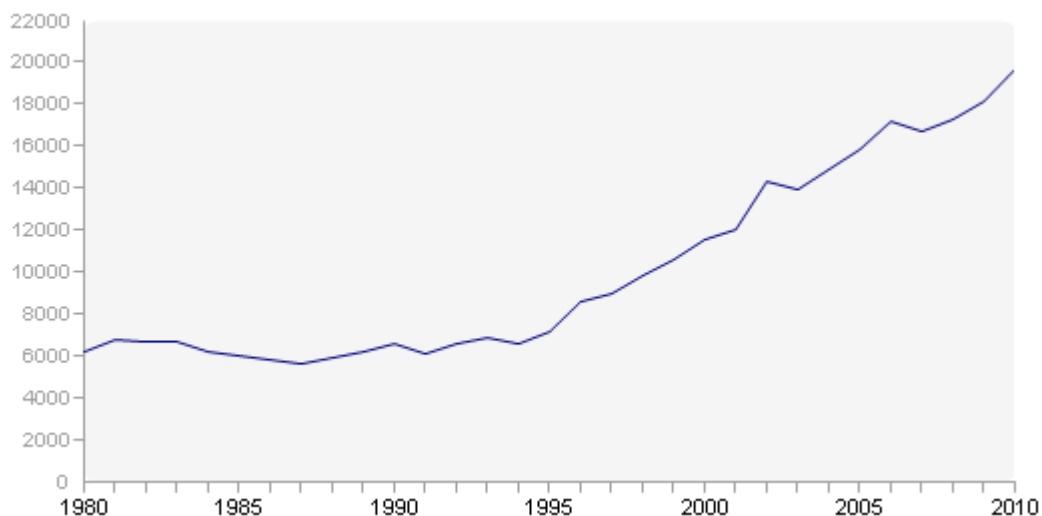
Konec leta 2010 je ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve objavilo tudi Strategijo ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020. Gre pravzaprav za prvi celoviti prerez dosedanjih politik zaposlovanja in priseljevanja tujcev, ki so jo pripravljali več let. Na njeni podlagi naj bi pristojni organi med drugim tudi odpravili ovire pri priznavanju v tujini pridobljenega znanja, spodbujali naj bi mobilnost kadrov in promovirali Slovenijo kot privlačno destinacijo za ekonomske migrante. Seveda bo treba na tem področju narediti kar precej rezov pri zagotavljanju večjih pravic za delavce iz tujine in pri izboljšanju razmer za njihovo socialno in siceršnje vključenost v družbo.

Pri tem je treba poudariti, da so države EU leta 2009, po zgledu t. i. ameriške zelene karte, uvedle modro karto, ki omogoča lažji dostop strokovnjakom na evropski trg dela. To direktivo je v Zakon o zaposlovanju in delu tujcev že vključila tudi Slovenija. Modro karto naj bi tako dobil vsak delavec z visokošolsko izobrazbo, ki ima vsaj pet let delovnih izkušenj in mu bo delodajalec zagotovil plačo vsaj v višini 1,5-kratnika povprečne mesečne bruto plače v državi. Po petih letih dela v državi lahko dobi tudi dovoljenje za stalno prebivanje v državi, sama modra karta pa mu omogoča mobilnost znotraj Evropske unije.

4.2.1 Izobrazbena struktura Slovencev in zaposljivost naših diplomantov

Če opazujemo gibanje števila novih diplomantov na terciarni stopnji izobraževanja v času, ugotovimo, da se je to število v zadnjih dvajsetih letih potrojilo (glej graf 4.1). V osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je nihalo okrog številke 6000, po letu 1994 pa je začelo močno naraščati. Pred trinajstimi leti je preseglo mejo 10.000, v lanskem letu pa je skoraj že doseglo število 20.000 novih diplomantov.

Graf 4.1: Diplomanti terciarnega izobraževanja, Slovenija 1980 – 2010

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

V Sloveniji je presežek diplomantov, katerega sistem za zdaj še neuspešno rešuje. Vprašanje, ali je visoka izobrazba še prednost pri iskanju zaposlitve, postaja ob visokem številu brezposelnih diplomantov čedalje bolj aktualno. Izobraženi posamezniki iz zahodnoevropskih držav si zaradi presežka visokokvalificiranih kadrov na domačih trgih zaposlitev iščejo v tujini ali pa opravljajo manj zahtevna in fizična dela. Največ jih je v Španiji¹⁴, kjer se kar 44 odstotkov diplomantov zaposli na nižje kvalificiranih delovnih mestih, sledijo Kanada, ZDA in Poljska (Cerar 2011).

V Sloveniji stanje ni tako skrb vzbujajoče, saj smo po podatkih Eurostata četrta država v Evropi, ki zaposli največji delež visoko izobraženih kadrov. Kljub temu je na Zavodu za zaposlovanje (ZRSZ) vsako leto prijavljenih več diplomantov, predvsem družboslovnih smeri, saj je vpis slednjih na univerze nesorazmerno višji kot vpis naravoslovcev. Po podatkih Statističnega urada največ študentov diplomira iz družboslovnih in poslovnih ved ter prava, medtem ko je zadnja leta vse manj diplomantov kmetijstva in veterine (glej tabelo 4.1).

¹⁴ V Španiji že izvajajo programe prekvalifikacije, kjer se lahko diplomanti, magistri in doktorji družboslovnih smeri, ki več kot eno leto ne dobijo zaposlitve, prekvalificirajo v pleskarje in vodovodarje, torej poklice, ki jih trg potrebuje.

Tabela 4.1: Študentje terciarnega izobraževanja po področjih izobraževanja mednarodne standardne klasifikacije

Področje izobraževanja	Leto				
	2006	2007	2008	2009	2010
1 Izobraževanje	9703	9298	8822	8497	8234
2 Umetnost in humanistika	9022	9365	9341	9566	9078
3 Družbene vede, poslovne vede in pravo	48310	45372	43437	43025	37134
4 Znanost, matematika in računalništvo	6446	6827	7066	7685	7530
5 Tehnika, proizvodne in predelovalne tehnologije in gradbeništvo	19374	20952	21787	21734	20915
6 Kmetijstvo in veterina	3705	3819	3788	3689	3435
7 Zdravstvo in sociala	8381	8720	9283	10006	10664
8 Storitve	11003	11092	10867	10671	10144

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Neravnotežje na trgu delovne sile – več je družboslovcev – je torej mogoče rešiti na dva načina. Lahko se še bolj omeji vpis na te smeri ali pa se po vzoru tujine trenutni diplomanti prekvalificirajo v profile oziroma poklice, po katerih je na trgu dela več povpraševanja. »V Sloveniji obstajajo programi prekvalifikacij na ravni srednjih poklicnih šol, srednjih strokovnih in tehničnih šol. Prekvalifikacije se izvajajo na srednjih šolah in ustanovah, ki izvajajo izobraževanje za odrasle. Zavod programov za diplomante, ki bi se želeli preusmeriti v nižje kvalificirano stopnjo, denimo bolj tehnične smeri, ne izvaja,« pojasnjujejo na ZRSZ.

V evidenci zavoda imajo tako največ ekonomistov, vzgojiteljev, učiteljev, pravnikov in organizatorjev. Od kadrov naravoslovnih smeri zaposlitev najtežje najdejo inženirji gozdarstva in kmetijstva raste pa tudi število brezposelnih mehanikov in strojnikov. Po podatkih ZRSZ je največ potreb po varilcih, tesarjih in zidarjih. Med visokokvalificiranimi je najbolj zaželen doktor medicine, za katerega je bilo v letu 2010 na zavodu razpisanih 845 mest. Za primerjavo – za diplomiranega socialnega pedagoga, ki je edina družboslovna izobrazba na seznamu najbolj zaželenih kadrov, je bilo razpisano le 101 prosto delovno mesto. Kot kaže primerjava deleža brezposelnih in deleža prostih delovnih mest glede na stopnjo izobrazbe, je bilo leta 2008 delovnih mest več kot brezposelnih predvsem za posameznike s poklicno (četrt stopnja) in univerzitetno izobrazbo

(sedma stopnja), za slednjo predvsem v prid diplomantov naravoslovnih smeri. Tabela 4.2 prikazuje povprečno čakalno dobo na zaposlitev za leto 2010. Kot že rečeno so poleg doktorja medicine, univerzitetnega diplomiranega socialnega pedagoga, najhitreje zaposljivi še inženir gradbeništva, doktor dentalne medicine ter tudi profesor matematike in fizike.

Tabela 4.2: Čakalna doba brezposelnih, ki so končali terciarno izobraževanje (2010)

Najdlje čakajo na zaposlitev	Povprečna čakalna doba (v mesecih)
Univerzitetni diplomirani inženir gozdarstva	15,2
Univerzitetni diplomirani novinar	14,2
Ekonomist za analize in planiranje	11,8
Univerzitetni diplomirani pravnik	11,6
Univerzitetni diplomirani inženir kmetijstva	11,0
Najhitreje dobijo zaposlitev	
Inženir gradbeništva (vsš)	3,1
Doktor medicine	2,5
Doktor dentalne medicine	2,3
Profesor matematike in fizike	2,2
Univerzitetni diplomirani socialni pedagog	2,1

Vir: Cerar 2011.

Po podatkih OECD slovenski študentje v povprečju študirajo 6,8 let, kar je najdlje od vseh članic Evropske unije (Djordjevič 2009, 21). Naši študentje so najstarejši v EU. Nizka učinkovitost izobraževanja na terciarni ravni se kaže tudi v visokem deležu ponovno vpisanih na redni dodiplomski študij. Tudi stopnja dokončanja študija je bila v Sloveniji s 65 odstotki nižja od povprečja OECD (69 odstotkov).

4.2.2 Izobrazbena struktura priseljenih v Slovenijo

Tujci se v Slovenijo priseljujejo predvsem iz ekonomskih razlogov, velik delež pa pri nas tudi ostane. Izobrazbeno strukturo imigrantov bolj kot migracijska politika oblikujejo ekonomske in gospodarske razmere v državi sprejema ter razmere na trgu dela. Evropska komisija ocenjuje, da sedaj kar polovica

zaposlenih v EU za delo, ki ga opravljajo, nima ustreznih kompetenc. »Če želimo dvigniti na znanju zasnovano konkurenčnost, je treba bistveno izboljšati kvaliteto človeških virov v Evropi,« pravi Boris Cizelj, predsednik upravnega odbora Slovenskega gospodarskega in raziskovalnega združenja v Bruslju (Razgledi 2009).

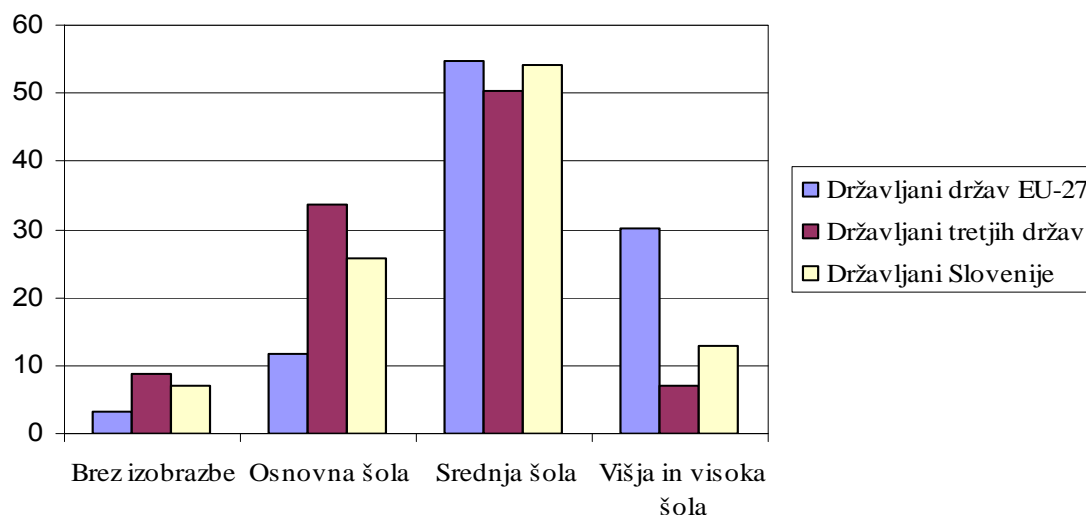
Podobno kot v Slovenijo pa se tudi v Evropsko unijo priseljujejo večinoma manj izobraženi imigranti, kar je delno odraz nekdanjega povpraševanja po manj kvalificirani delovni sili v industrijskih sektorjih. Slovenija je pod povprečjem EU-27 po relativnem številu visoko usposobljenih »belih ovratnikov«. Prav tako imamo relativno manj visoko usposobljenih »modrih ovratnikov«. Malačič (2006) nizko izobrazbeno strukturo priseljenih v Slovenijo utemeljuje kot posledico strukture in potreb slovenskega gospodarstva, za katerega je značilen zapoznel razvoj storitvenih dejavnosti.

Širše območje nekdanjih jugoslovanskih republik še vedno ostaja najpomembnejši rezervoar tuje delovne sile, ki se na različne načine zaposluje v Sloveniji. Danes jih največ prihaja iz Bosne in Hercegovine, v bistveno manjši meri so prisotni delavci iz novih držav članic Evropske unije (Romunija, Bolgarija) ter še manj iz ostalih »tretjih držav«, v glavnem Afrike in Azije. Delavci z območja bivše Jugoslavije so v Sloveniji pravzaprav stalnica. Njihov priliv je številčno največji, obstaja kontinuiteta v navezovanju stikov, so najbližji, kar pomeni, da jih je enostavno pripeljati, a velja tudi obratno, ko jih ne potrebujemo več, jih preprosto pošljemo nazaj domov. Treba je priznati, da po kvaliteti dela in pridnosti kotirajo najvišje. Po nekaterih podatkih se je njihov priliv začel že v letu 1963, ko je v našo državo prišlo 23.203 sezonskih delavcev, največ iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Srbije. Ti so bili pretežno nekvalificirana delovna sila z najnižjimi prejemki in iz najrevnejših družbenih slojev (Medica in drugi 2010, 41).

Popisni podatki za leto 2002 kažejo, da imajo v Sloveniji državljani EU-27 višjo izobrazbeno strukturo kot državljani tretjih držav in tudi kot državljani Slovenije (glej graf 4.2). Zlasti je med njimi opazen visok delež tistih, ki imajo višjo oziroma visoko izobrazbo (30,1%). Najnižjo izobrazbeno strukturo imajo

državljeni tretjih držav, vendar med njimi obstajajo razlike glede na državo državljanstva.

Graf 4.2: Primerjava izobrazbene strukture med tremi kategorijami prebivalstva starega nad 15 let, izražena v %, Popis 2002

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Podatki o izobrazbeni strukturi imigrantov, ki so se priselili po letu 2005, se nanašajo samo na delovno aktivno prebivalstvo. Za delovno aktivno prebivalstvo, ki se je priselilo v Slovenijo leta 2005, je značilna nizka izobrazbena struktura. Opazna je razlika med izobrazbeno strukturo državljanov držav EU-25 in državljanov tretjih držav. Slednji so imeli precej nižjo izobrazbeno strukturo. Med državljani z območja nekdanje Jugoslavije prevladujejo tisti s končano osnovno šolo (64,5%), pol manj je imigrantov s srednješolsko izobrazbo (31%), deleža tistih brez in tistih z višjo in visoko izobrazbo sta enaka (2,2%). Izjema so državljani Hrvaške, ki imajo s 15,7% višje in visoko izobraženih imigrantov v primerjavi s preostalimi višjo izobrazbeno strukturo. Z nekoliko drugačno izobrazbeno strukturo izstopajo državljani drugih evropskih držav, med njimi prevladujejo osnovnošolsko izobraženi (77,6%), majhen delež je srednješolsko izobraženih (13,7%) in razmeroma velik delež je višje in visoko izobraženih (7,3%). Dokaj visoko izobrazbeno strukturo imajo imigranti iz neevropskih držav, med katerimi številčno prevladujejo državljani azijskih držav, sledijo državljani Srednje in

Severne Amerike, manj je državljanov iz afriških držav. Med njimi jih ima 27,8% višjo in visoko, 35,6% srednješolsko in 36,5% osnovnošolsko izobrazbo (Medvešek in Bešter 2010, 71-72).

Izobrazbena struktura priseljenega delovno aktivnega prebivalstva se v letu 2006 ni pomembno razlikovala od izobrazbene strukture priseljenega delovno aktivnega prebivalstva v letu 2005. Tudi v tem letu so se v največjem deležu priseljevali imigranti z osnovnošolsko izobrazbo (59%), sledijo imigranti s srednješolsko izobrazbo (35%), le 4% delovno aktivnih imigrantov pa je imelo višjo ali visoko izobrazbo. Bistvenih razlik prav tako ni bilo zaznati v izobrazbeni strukturi državljanov držav EU-25, državljanov nekdanje Jugoslavije in iz drugih evropskih in neevropskih držav.

Med delovno dejavnimi tujci, ki so se v Slovenijo priselili leta 2007, jih je imelo 54% končano le osnovno šolo, delež v primerjavi z letoma 2006 in 2005 se je tako nekoliko zmanjšal. Povečal pa se je delež imigrantov s srednješolsko izobrazbo (40,7%), delež z višjo ali visoko je bil 3%. Med državljani držav bivše Jugoslavije glede izobrazbene strukture še vedno izstopajo državljani Hrvaške, ki imajo višjo izobrazbeno strukturo v primerjavi z drugimi državljani držav bivše Jugoslavije. Kot posledica priključitve Romunije in Bolgarije k EU se je nekoliko znižala izobrazbena struktura državljanov držav EU-27. K nižji izobrazbeni strukturi državljanov držav EU-27 je v letu 2007 prispevalo tudi večje število priseljenih slovaških državljanov (Medvešek in Bešter 2010).

4.2.3 Poklicna struktura imigrantov

Kot že prej omenjeno, se tujci v Slovenijo priseljujejo predvsem iz ekonomskih razlogov. Večina si v letu, v katerem so se priselili, zaposlitev tudi najde. Značilen je podatek, da je bilo konec leta 2007 skoraj 12 odstotkov prebivalcev Slovenije rojenih v tujini. Med priseljenci je več kot tretjina starih od 20 do 29 let, zato strokovnjaki menijo, da priseljevanje ugodno vpliva ne le na številčnost prebivalstva v državi, temveč tudi na starostno sestavo prebivalstva, kar je še zlasti pomembno ob povečevanju starajočega se prebivalstva (Dernovšek 2009).

Profil povprečnega delovnega migranta v Sloveniji je namreč moški, star 30 let, državljan ene izmed držav iz bivše Jugoslavije (večinoma Bosne in Hercegovine), nizko kvalificiran, dela pa v gradbeništvu na podlagi osebnega delovnega dovoljenja ali dovoljenja za zaposlitev. V nadaljevanju (glej tabelo 4.3) prikazujem državljane Evropske unije, ki so se zaposlili v naši domovini, in sicer se podatki nanašajo na obdobje januar-junij za zadnja tri leta (ZRSZ). Vidimo lahko, da se je v Sloveniji zaposlilo največ oseb iz Bolgarije, Slovaške, Romunije in Madžarske.

Tabela 4.3: Državljan EU, ki so se zaposlili v Sloveniji

Države EU	januar-junij 2009	januar-junij 2010	januar-junij 2011
Skupaj EU	1852	2581	3188
AVSTRIJA	33	26	38
BELGIJA	6	1	5
BOLGARIJA	760	1298	1774
CIPER	2	1	
ČEŠKA REPUBLIKA	48	66	36
DANSKA	2	2	2
ESTONIJA		2	3
FINSKA		1	2
FRANCIJA	20	15	23
GRČIJA	3	2	3
IRSKA	2	4	3
ITALIJA	110	129	147
LATVIJA	8	9	4
LITVA	11	27	14
MADŽARSKA	108	128	247
MALTA	2		2
NEMČIJA	36	36	23
NIZOZEMSKA	13	11	15
POLJSKA	98	138	87
PORTUGALSKA	1	5	9
ROMUNIJA	272	250	299
SLOVAŠKA	276	391	410
ŠPANIJA	9	8	11
ŠVEDSKA	4	3	7
VELIKA BRITANIJA	28	28	24

Vir. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.

Imigranti se običajno zaposlujejo na delovnih mestih oziroma v panogah, kjer je povpraševanje po delovni sili največje, ob tem pa pogosto zasedajo delovna mesta, za katera so previsoko kvalificirani. Imigrantska delovna sila je tudi po poklicni strukturi večinoma komplementarna »domači« delovni sili, s tem pa

prispevajo k večji fleksibilnosti trga delovne sile v državi sprejema (Medvešek in Bešter 2010). Statistične podatke o poklicni strukturi težko opredelimo kot zanesljive, zato jih obravnavamo zgolj kot okvirni pregled poklicne strukture prebivalstva. Glede na poklicno strukturo, kot jo izkazujejo popisni podatki za leto 2002, se kažejo razlike med državljani Slovenije, državljani držav EU-25 in državljani tretjih držav. Pokaže se, da je skoraj dve tretjini državljanov držav EU-25 poklic neznan. Sicer pa imajo ti višje deleže v kategoriji zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji (10%), v kategoriji strokovnjaki (8%) in v kategoriji tehniki oziroma drugi strokovni sodelavci (6%). To je kar pričakovano glede na to, da imajo državljani držav EU-25 višji delež visoko izobraženih v primerjavi z državljani Slovenije in državljani tretjih držav.

Med državljani tretjih držav je delež prebivalcev, katerih poklic je neznan, sicer manjši, a še vedno dokaj visok (31%). Ti opravljajo v največji meri poklice za neindustrijski način dela (27%), poklice za preprosta dela (23%) in poklice upravljalcev strojev in naprav (8%). Med državljani azijskih držav je visok delež posameznikov, katerih poklic je neznan (59%), drugi največji delež predstavljajo storitveni poklici in prodajalci (17%), zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji (14%) in le 5% jih opravlja preprosta dela. Med državljani afriških držav imajo nekaj manjši delež neznanih poklicev (47%), 24% jih opravlja preprosta dela, 12% je tehnikov in strokovnih sodelavcev, v enakem deležu so zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji. Med državljani ameriških držav je zelo visok delež 73% ljudi z neznanim poklicem. Državljan držav z območja bivše Jugoslavije pa imajo v primerjavi z državljani držav Azije, Afrike, Srednje in Severne Amerike ter Oceanije bistveno večje deleže v kategorijah poklicev za neindustrijski način dela, upravljalcev strojev in naprav oziroma poklicev za preprosta dela (Medvešek in Bešter 2010, 76-77).

V letu 2007 ima poklicna struktura nekaj posebnosti. Med državljani EU-27¹⁵ se je močno povečal delež tistih, ki opravljajo poklice za preprosta dela, upravljalci strojev, in tistih, ki so združeni v kategoriji poklicev za neindustrijski način dela. Največje deleže znotraj omenjenih treh kategorij imajo bolgarski, romunski in

¹⁵ Vključeni tudi priseljeni slovenski državljani.

slovaški državljani, večji v primerjavi z drugimi pa so deleži tistih s slovenskim državljanstvom. Med državljani EU-27 je 10% strokovnjakov in so zvečine priseljeni slovenski, francoski, italijanski in poljski državljani. Med državljani tretjih držav imata največja deleža kategoriji poklici za neindustrijski način dela in poklici za preprosta dela. V omenjenih poklicih prevladujejo državljani držav bivše Jugoslavije (večinoma državljani Bosne in Hercegovine ter Srbije). Tudi državljani drugih evropskih držav v največjem deležu opravljajo poklice za preprosta dela, poklice za neindustrijski način dela, medtem ko med priseljenimi državljani neevropskih držav prevladujejo poklici za storitve, prodajalce ter tehnike in druge strokovne delavce.

Številke kažejo, da največji del priseljencev v Sloveniji opravlja težka in sabo plačana dela. Tako je bilo v preteklosti in glede na dejavnosti zaposlitve se takšna struktura delovne sile ohranja. Po mnenju Malačiča (2006b) je struktura imigrantov v Sloveniji glede na dejavnost povezana s strukturo slovenskega gospodarstva, za katero je značilna prevelika industrializiranost in v primerjavi z drugimi razvitimi državami prenizek delež storitvenih dejavnosti. Deleži imigrantov v posameznih dejavnosti nihajo glede na ekonomsko situacijo in potrebe na trgu deloven sile, nekatere druge dejavnosti, kot na primer gradbeništvo, predelovalne dejavnosti (kovinsko predelovalna industrija) ter tudi promet in skladiščenje pa so odvisne prav od imigrantske delovne sile.

V povezavi s kadri B. Cizelj (SGRZ)¹⁶ omenja nujnost priseljevanja izobraženih ljudi v EU zaradi staranja prebivalstva. Kot dobro prakso omenja izkušnje Kanade, ki ji je uspelo v petih letih privabiti iz drugih držav preko 220.000 univerzitetno izobraženih ljudi, kar je polovica domačih diplomirancev. V Evropi je povprečni delež priseljencev med raziskovalnim kadrom 5,7 odstotka, največ, 46 odstotkov, jih imajo v Luksemburgu, v Franciji je 4,1 odstotek raziskovalcev priseljenih, v novih članicah z izjemo Estonije in Cipra ta delež znaša le okrog 1 odstotek. Med raziskovalci v Sloveniji pa je priseljencev le 0,3 odstotka, kar pomeni, da se priseljujejo le ljudje brez kvalifikacije ali z nizko kvalifikacijo – zidarji in natarji, kakor že nekaj časa opozarja ekonomist Franček Drenovec

¹⁶ Predsednik upravnega odbora Slovenskega gospodarskega in raziskovalnega združenja v Bruslju.

(Razgledi 2009). Medtem ko v Kanadi polovico raziskovalcev izšolajo in s tem plačajo šolanje tuje države, si mora Slovenija tako rekoč vse izšolati in plačati njihovo šolanje sama.

4.3 Vpliv gospodarske krize na migracijske tokove

Ne dolgo nazaj so migracijski tokovi v Sloveniji dosegali rekordno število. Visoka stopnja migracij je bila zaznana na območju celotnega evropskega ekonomskega prostora in tako tudi v naši državi. Gospodarska kriza pa je trende naraščanja migracijskih tokov kar hitro zajezila. Že iz podatkov Zavoda za zaposlovanje je razvidno, da se je leta 2010 število izdanih delovnih dovoljenj v prvih treh mesecih zmanjšalo za 9,2 odstotka v primerjavi z letom 2009 (Skorupan 2010).

Ni potrebno posebej izpostavljati, da so delodajalci po različnih raziskavah še toliko bolj zadržani do migrantov oziroma bolj nagnjeni k odpuščanju le teh.¹⁷ Z naraščanjem brezposelnosti se poveča tudi rivalstvo za delovna mesta med domačimi delavci, kar tujim delavcem predstavlja še dodatno oviro na poti do iskanja zaposlitve. In prav migranti so tisti, kateri so ob poslabšanju pogojev na trgu dela lahko najbolj prizadeti. Ponavadi so skoncentrirani v industrijah, ki so najbolj občutljive na gospodarska nihanja. Opazimo lahko, da se je v času gospodarske krize zaostрила tudi politika zaposlovanja tujcev. Postavljene so bile številne dodatne omejitve in sprejeti podzakonski akti. Tudi seznam deficitarnih poklicev¹⁸ se je skrajšal. Vendarle pa menim, da v številnih poklicih, kljub gospodarski krizi, še vedno primanjkuje domačih delavcev in da se zaradi gospodarske krize število migracijski tokov nikakor ni in ne bo razpolovilo. Iz preteklosti smo se lahko naučili, da delovne migracije nikakor niso nekaj, kar lahko enostavno vklopimo in izklopimo. Zagotovo pa je področje delovnih

¹⁷ Med vsemi brezposelnimi tujci jih je največ iz Bosne in Hercegovine, sledijo Srbi, Hrvati in Makedonci.

¹⁸ S pojmom deficitarni poklici označujemo pomanjkanje določenih kadrov. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje letno objavlja seznam najbolj iskanih poklicev. ZRSZ analizo tovrstnih poklicev pripravlja s pomočjo podatkov delodajalskih povpraševanj, podatkov povprečnega števila brezposelnih in podatkov o številu izdanih dovoljenj. Metodologija za določanje deficitarnih in tudi suficitarnih poklicih je določena v 40. členu Pravilnika o izvajanju ukrepov aktivne politike zaposlovanja (glej Ur.l. RS, št. 5/07).

migracij tisto, ki nekako vzbuja negativne občutke v javnosti. Potrebno je javnost prepričati, da delovne migracije niso grožnja življenjskemu standardu v neki državi in domačemu prebivalstvu in da prav tako ne predstavljajo dodatnega bremena javnim blagajnam.

Migracije so lahko orodje za premagovanja gospodarske krize. Človeška mobilnost je tista, ki zagotavlja našemu gospodarstvu večjo učinkovitost, tudi v času, ko ne raste. Delovne migracije pa nedvomno pripomorejo k dvigu naše blaginje in napredka (Skorupan 2010). Zelo zmotno je mišljenje, da zaradi kriznih razmer v tujini ni možnosti (ali pa so zmanjšane). Ravno nasprotno, razvite članice EU-ja in druge razvite države sveta (ZDA, Kanada, Avstralija in druge) zajemajo iz bazena nerazvitih držav vzhodne Evrope, Azije (Indija, Kitajska, Pakistan, Vietnam itd.) in tudi Afrike in dajejo velika dodatna sredstva za dodiplomsko ter podiplomsko izobraževanje s poudarkom na raziskovalnem delu.

Podobno se je profesorica dr. Maja Bučar z ljubljanske Fakultete za družbene vede v intervjuju za Dnevnik, strinjala, da je v času krize treba vlagati prav v raziskave in razvoj. »Finska je to že razumela, do neke mere tudi Irska. Ravno ko so imeli težave, ko je bilo treba preusmeriti gospodarstvo, so dali velik poudarek visokemu šolstvu in znanosti. Vendar so sredstva zelo ciljno usmerili,« je še povedala Bučarjeva (Škerl Kramberger 2010). Osebno mnenje profesorice je, da povečevanje sredstev v obstoječem sistemu ne bi vodilo nikamor, pač pa je treba prepoznati konkretna področja, na katerih naj bi Slovenija ustvarila preboj. Za izhod iz krize potrebujemo odlično znanje, odlično infrastrukturo (ki je predpogoj za ustvarjanje odličnega modernega znanja), kar bo omogočalo moderne tehnologije in sodobne kakovostne proizvode, ki se tržijo. Slabe znanosti ni in posledično slabih ter neperspektivnih raziskovalcev (če to ime sploh zaslužijo) ne smemo podpirati.

Zavedamo se, da gospodarska kriza¹⁹ ne traja večno. Ko si gospodarstvo zopet opomore, so prav delovne migracije tiste, ki rešujejo problematiko staranja

¹⁹ Vsekakor je obseg zadnje krize povzročil najhujši šok za svetovno gospodarstvo po drugi svetovni vojni. Svetovno gospodarstvo ni bilo nikdar soočeno s tako hudo krizo, ki je prizadela

prebivalstva in drugih strukturnih sprememb. Menim, da bodo delovne migracije ostale izrazit spremljevalec globalnega gospodarstva. Za konec še to. Ko je bila kriza sredi 80. let prejšnjega stoletja, smo bili sposobni vpeljati program mladih raziskovalcev 2000 (danes program MR) in »pakete opreme«, kar vse še obstaja od takrat, vendar v krepko zmanjšanem obsegu! Od takrat pa ni novega. Do kdaj? Upamo lahko le, da bo kriza na daljši rok pripeljala do zaposlovanja bolj izobraženih tujih delavcev.

vse države razen tistih, ki so povsem odrezane od mednarodnega finančnega sistema; in tiste, ki so v glavnem nerazvite, revne ter so v stagnaciji – to so na primer Severna Koreja, Burna itd (Pleskovič 2009). Ena izmed pomembnih razlik v primerjavi s prejšnjimi krizami je v tem, da se je ta začela v industrijskih državah, predvsem v Ameriki in Angliji. Države v razvoju so bile prizadele z recesijo, ki je niso povzročile.

5 POTENCIALNA ZUNANJA MOBILNOST PREBIVALCEV SLOVENIJE V TUJINO S Poudarkom NA BEGU MOŽGANOV

Mednarodna organizacija za selitve (IOM) je konec leta 1999 izvedla raziskavo o obsegu in značilnostih potencialne meddržavne mobilnosti in odseljevanja prebivalcev za 11 nekdanjih socialističnih evropskih državah, ki je temeljila na anketiranju reprezentativnega vzorca približno po 1000 prebivalcev v vsaki od 11 vključenih držav.²⁰ Njena glavna prednost pred drugimi predhodnimi raziskavami naj bi bila predvsem v tem, da je razlikovala med več vrstami meddržavnih selitev in meddržavno mobilnostjo, obenem pa upoštevala tudi družino posameznika.

Za celotno skupino opazovanih držav so ugotovili, da obstaja več vrst potencialnih zunanjih selitev v nekdanjih post-socialističnih državah z različnimi motivi za selitev in z različnimi značilnostmi selivcev (v oklepaju je prikazan delež posamezne vrste selitev v celotnem »migracijskem potencialu« - številu potencialnih selivcev v tujino):

- emigracija – odhod za vedno (7% do 26%),
- dolgoročne začasne delovne selitve (18% do 57%) – gostujoči delavci za nekaj let,
- kratkoročne delovne selitve – dnevni (čezmejni) selivci, sezonski in priložnostni selivci (13% do 68%); iz anketiranja izhaja, da je to najbolj priljubljena oblika zunanjih selitev.

Slovenijo so glede na obseg značilnosti potencialnih odselitev v tujino uvrstili v skupino držav z zelo majhnim potencialnim odseljevanjem. V to skupino so uvrstili še Belorusijo in Bolgarijo. Razlogi za majhne potencialne zunanje selitve se med temi državami zelo razlikujejo, saj je med njimi naša država najbolj, Belorusija in Bolgarija pa med gospodarsko najmanj razvitimi post-socialističnimi državami. Med države z močno nagnjenostjo h kratkoročnim selitvam so razvrstili Češko, Slovaško, Madžarsko in Poljsko, katerih razlog ni v

²⁰ V raziskavo so bile vključene naslednje države: Belorusija (BLR), Bolgarija (BGR), Hrvaška (HR), Češka (CZ), Madžarska (HU), Slovenija (SLO), Slovaška (SK), Poljska (PL), Romunija (RO), Ukrajina (UKR) in Zvezna republika Jugoslavija - Črna gora, Srbija brez Kosova (ZRJ).

nezadovoljstvu s situacijo doma, ampak v večji meri višje plače na zahodu. V to skupino je mogoče šteti še Ukrajino. Med države z zelo velikimi potencialnimi odselitvami – tako občasnimi kot stalnimi pa so uvrstili Jugoslavijo, Hrvaško (dve tretjini anketiranih bi želelo zapustiti to državo) in Romunijo. Njihova skupna značilnost so etnični pritiski in precejšen padec življenjskega standarda v devetdesetih letih.

Tabela 5.1: Ocena obsega različnih vrst zunanje mobilnosti in selitev 11 nekdanjih socialističnih držav, vključenih v raziskavo IOM – 1999 (%)

Bi delal v tujini*	SLO	HR	ZRJ	BLR	UKR	PL	CZ	SK	RO	BGR	HU
za nekaj tednov	29	68	61	34	38	46	49	56	48	13	33
za nekaj mesecev	26	68	60	35	37	39	47	47	44	17	30
za nekaj let	18	57	53	20	24	24	28	36	27	18	19
za vedno	7	-	-	40	44	43	44	48	44	7	8

Vir: Prirejeno po IOM (1999).

* Deleži se nanašajo na delež prebivalcev, ki bi šli v tujino (študija IOM ne navaja, ali gre za deleže med reprezentativno izbranimi anketiranci ali ocenjene deleže v celotnem prebivalstvu).

Kot že omenjeno je anketa IOM pokazala, da so med vsemi vključenimi državami prebivalci Slovenije in Bolgarije izrazili najmanjši interes za katerokoli proučevano obliko odseljevanja v tujino (glej tabelo 5.1). Slovenci so bili na zadnjem mestu po obsegu vseh vrst potencialnih odselitev v tujino glede na dolžino le-teh. Le 29% jih je želelo iti v tujino za nekaj tednov, 26% za nekaj mesecev in 18% za nekaj let. Tudi interes za trajno odselitev je zelo majhen (7%).

Naj omenim še, da je bila v času anketiranja za večino proučevanih držav najbolj zelena država za delo Nemčija, za trajno selitev pa bistveno manj. Za emigracijo so bile najbolj priljubljene države »Novega sveta« (ZDA, Kanada, Avstralija). Avstrija je bila z izjemo sosednjih držav (Češko, Slovenijo, Madžarsko) bistveno manj popularna za odhod na delo kot Nemčija. Zanimivo pa je, da so bili med anketiranimi Slovenci edini, ki niso dali na prvo mesto ciljne države za delo Nemčijo, temveč so izbrali Avstrijo (4% anketiranih), z 2% anketiranih ji sledita Velika Britanija in ZDA (Bevc in drugi 2004, 79-81).

Tabela 5.2: Razlogi za odhod v tujino, 1999 (%)*

Razlogi	SLO	HR	ZRJ	BLR	UKR	PL	CZ	SK	RO	BGR	HU
PULL dejavniki											
Življenjski pogoji	51	92	88	67	64	83	73	81	39	46	66
Plače	45	95	82	58	58	75	67	78	97	47	58
Izkušnje drugih	33	83	82	49	46	71	55	75	85	38	45
Dobra zaposlitev	41	69	35	38	37	73	42	55	83	29	45
Več svobode	21	69	84	44	41	42	36	65	68	25	36
PUSH dejavniki											
Etnični problemi	14	61	71	23	17	29	25	56	41	12	34
Ekonomski pogoji	32	64	69	48	43	61	48	64	70	33	45

Vir: IOM (1999).

* Deleži se nanašajo na delež prebivalcev, ki bi šli v tujino zaradi posameznega razloga (študija IOM ne navaja, ali gre za deleže med reprezentativno izbranimi anketiranci ali ocenjene deleže v celotnem prebivalstvu).

Med državami so bile v času izvajanja raziskave zelo velike razlike v razlogih za odhod v tujino (glej tabelo 5.2). Med pull dejavniki je bilo ob koncu devetdesetih let najpomembnejše dejstvo, da so se smatrali življenjski pogoji, vključno s plačo, v tujini boljši. To je bilo v večji meri prisotno v državah z največjim potencialom odseljevanja v tujino. Pull dejavniki so za prebivalce Slovenije dosti manj pomembni kot za katerokoli drugo opazovano državo. Čeprav lahko v tujini zaslužijo več in imajo boljše življenjske pogoje, so ti očitno precej zadovoljni z razmerami doma. Med push dejavniki so bili etnični problemi zelo pomembni v ZR Jugoslaviji, Hrvaški, Slovaški in v manjšem obsegu v Romuniji. Ekonomski problemi so bili prav tako zelo izraziti v ZR Jugoslaviji, Hrvaški, Slovaški, Romuniji in Poljski. V času izvajanja raziskave so bili v državah z največjim obsegom dolgoročnega in trajnega odseljevanja v tujino zelo pomembni tako pull kot push dejavniki.

5.1 Potencialno odseljevanje slovenskih študentov in mladih diplomantov v tujino

Za študij v tujini se odloča vse več slovenskih študentov – po nekaterih podatkih naj bi jih bilo vsako leto več kot tisoč – toda natančnih podatkov o tem, koliko jih na različnih stopnjah in v različnih oblikah resnično študira v tujini, ni.²¹ Študenti v tujino odhajajo po različnih kanalih, institucije, ki bi na enem mestu zbirala in evidentirala vse njihove odhode, pa v Sloveniji zaenkrat nimamo in je najbrž še nekaj časa ne bomo imeli. Tisti, ki bi se namreč lotil evidentiranja, bi se že na začetku srečal s težavo, da se programi izmenjave na podlagi bilateralnih ali multilateralnih dogovorov izvajajo ločeno na nacionalni, univerzitetni in fakultetni ravni ter tako ni prav nič nenavadnega, da na primer Univerza nima podatkov o fakultetnih izmenjavah. Poleg tega bi bile možnosti morebitnega »popisovalca«, da bi popisal vse tiste študente, ki na študij v tujino odidejo povsem na lastno pest, pri nas pa ne zaprosijo za nobeno štipendijo in zato niso nikjer zavedeni, praktično nične. Zato lahko o tem, koliko študentov se odloča za študij v tujini, še najbolje sklepamo na osnovi podatkov Centra za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja (CMEPIUS), preko katerega v okviru programa Socrates odide v tujino največ Slovencev, in fundacije Ad futura, edine, ki pri nas organizirano podpira redni študij slovenskih študentov v tujini. Največ naših študentov torej odhaja na tuje fakultete pod okriljem Erasmus, ki je namenjen študijski izmenjavi. Znano je, da v okviru Erasmus pride k nam približno 800 tujih študentov na leto. Poglavitni razlog za premajhno zanimanje tujih študentov za prihod k nam, je menda naš jezik, pa tudi sporne akreditacije naših študijskih programov (Kontler Salmon 2009).

Ob tem je za nek intervju Vito Turk, nekdanji direktor Inštituta Jožef Stefan, dejal (Strniša 2009):

Najboljših mladih je vedno manj. Izobraževalni procesi na tem področju so dolgoletni, z dobro izdelanimi načrti in cilji. Od danes na jutri ne gre nič – kdor tako misli, samo dokazuje, da se na to sploh ne spozna, je

²¹ Med slovenskimi študenti so za študijsko izmenjavo najbolj priljubljene Avstrija, Nemčija, Španija, Velika Britanija in Finska.

analfabet. Zakaj ne posnemamo Fincev (ki so imeli krizo v 90. letih in 23-odstotno brezposelnost) in še vrsto drugih? O tem sem toliko pisal, pa nič se ni zgodilo. Imeti bi morali najmanj okrogle mize na TV-ju, kjer bi se odgovorni in tisti, »ki čutimo moralno odgovornost«, srečali iz oči v oči ob navzočnosti kakšnega resnično uspešnega Slovenca v tujini (ki se ne vrača). Vse drugo so znani recepti in že, če bi samo sledili Skandinavcem, bi uspeli. Že to nekaj pove, da je BDP na posameznega Slovenca okoli 27.000 dolarjev, Finca pa okoli 36.000 dolarjev, kar ni taka razlika. Ob upoštevanju števila prebivalcev obeh držav lahko hitro izračunamo, da dajemo za raziskave in razvoj vsaj petkrat manj od Fincev.

Leta 2004 je bila pod vodstvom dr. Milene Bevc opravljena raziskava »Migracijska politika in problem bega možganov«, ki vključuje analizo potencialnega bega možganov iz Slovenije, temelječo na obsežnem anketiranju študentov ter intervjujev z določenim številom zaposlenih z visoko izobrazbo (maj-junij 2004). Pri analizi študentov v tujino so znotraj raziskave ugotavljali dejansko in potencialno mobilnost ter migracije študentov.²² Slednje so razdelili v dve primerljivi skupini, in sicer tiste, ki so si z lastno udeležbo v programu mednarodnih študentskih izmenjav že pridobili izkušnje ter tiste, ki se mednarodnih izmenjav niso udeležili, je pa zaradi študijske usmeritve toliko bolj odzivna na ponudbe iz tujine (Bevc in drugi 2004).

V skupini študentov (glej tabelo 5.3) ki je že okusila študij v tujini v okviru mednarodnih izmenjav je dobrih 37% študentov odgovorila, da so pripravljene oditi na tuje za krajše obdobje (do treh let). Prav tako je dobra tretjina vprašanih pripravljena oditi na tuje za daljše obdobje (več kot tri leta). O zaposlitvi v tujini ne razmišlja slabih 4% vprašanih. V skupini mladih, ki se mednarodne študijske izmenjave niso udeležili, bi se v tujini zaposlilo več kot 50% študentov, od tega 32% za krajši in 23% za daljši čas. 11% le-teh pa o odhodu iz države ne razmišlja.

²² Vzorec je obsegal 1100 oseb (69% vseh »erasmusovcev« v obdobju 1999-2004). Odgovarjali pa so na vprašalnik prejet po elektronski pošti. Enak vprašalnik so naslovili še populaciji študentov višjih letnikov nekaterih fakultet v Ljubljani in Mariboru. Vrnjenih je bilo 137 anket, kar znaša 23% v vzorcu ali 14% v populaciji.

Tabela 5.3: Verjetnost zaposlitve v tujini po končanem študiju med anketiranimi slovenskimi študenti (sedanjimi in bivšimi) – glede na dosedanjo udeležbo v mednarodnih študentskih izmenjavah in spol – 2004

Verjetnost zaposlitve v tujini	Neudeleženci študentskih izmenjav v tujini			Erasmusovci - Udeleženci študentskih izmenjav v tujini v obdobju 1999- 2004			Skupaj
	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj	
Struktura v %							
se ne bi zaposlili v tujini	11,9	10	11,2	1,3	1,5	1,4	3,8
za krajše obdobje (do 3 leta)	36,9	24	32,1	36,2	38,6	37,8	36,4
za daljše obdobje (nad 3 leta)	23,8	22	23,2	42,8	35,3	37,8	34,3
Se ne more odločiti	25	38	29,9	15,8	21	19,1	21,7
delo na daljavo	2,4	4	3	3,3	2,9	3,1	3,1
drugo	0	2	0,7	0	0,7	0,7	0,5
Skupaj	100	100	100	100	100	100	100

Vir: Bevc in drugi (2004, 99).

Zgornje številke kažejo na precejšen možni odselitveni potencial »možganov«. Hkrati mobilnost mladih spodbujajo tudi predhodne izkušnje, pridobljene z udeležbo na mednarodnih študentskih izmenjavah. Študentje, ki teh izmenjav niso okusili, kažejo sicer na nižjo, a še vedno razmeroma visoko pripravljenost za zaposlitev v tujini.

Po izsledkih analize študentov, ki so se udeležili mednarodne študentske izmenjave v letih 1999-2004 (nekateri med njimi so že diplomirani) in tistih, ki se mednarodne izmenjave niso udeležili lahko med dejavnike privlačnosti tujine (pull dejavnike) uvrstimo predvsem naslednje:

- možnosti strokovnega izobraževanja in usposabljanja,
- utrditev jezikovnih znanj in komunikacijskih veščin,
- pridobitev vez in poznanstev,
- višji zaslužki,
- priložnost pridobitve širše splošne izobrazbe,
- privlačnost novih delovnih in bivalnih pogojev,

- pozitivna izkušnja, pridobljena z udeležbo v mednarodnih študentskih izmenjavah,
- okrepitev samozavesti z uspehom v tujem okolju,
- osebna ambicioznost,
- ugled izobraževalne ustanove ali delovnega okolja.

Med anketiranimi študenti jih več kot dve tretjini razmišlja o začasni ali trajnejši zaposlitvi v tujini. Študentje »erasmusovci« razmišljajo o zaposlitvi v tujini pogosteje kot njihovi kolegi, ki se niso udeležili študentske izmenjave. Vseeno menim, da smo v Sloveniji preskromni, zdi se nam, da znamo le nekaj malega, o tem ne govorimo na glas, smo sramežljivi. Mobilnost ne pomeni le pridobivanje delovnih izkušenj, temveč vpliva tudi na samozavest, spoštovanje kulturne raznoličnosti, učenje jezika, osebno rast in spodbuja sklepanje novih znanstev. Študentov, ki se dejansko vključijo v študijsko izmenjavo je pri nas, vsaj v primerjavi z drugimi državami EU razmeroma malo. V okviru programa Erasmus se na tuje odpravi približno 1500 naših študentov. Na prvi pogled je to spodbuden podatek zlasti zato, ker jih je skoraj desetkrat toliko kot pred desetletjem. Vendar je veliko premalo, če želimo slediti ciljem mobilnosti študentov v EU, po katerem naj bi v okviru teh držav do leta 2012 dosegli tri milijone študentskih izmenjav na leto. Pri nas se jih za zdaj vključuje le slab odstotek, po evropskih merilih pa bi jih moralo biti 15 odstotkov (Kontler Salamon 2009, 20).

5.2 Potencialno odseljevanje zaposlenih z visoko izobrazbo

V okviru raziskave leta 2004 so proučevali tudi potencialni beg možganov med zaposlenimi slovenskimi prebivalci z visokošolsko izobrazbo, in sicer s pomočjo krajših intervjujev.²³

²³ Intervjuvanci so morali ustrezati naslednjim pogojem: starost med 25 in 50 let, končana visoka (univerzitetna) izobrazba različnih smeri, praviloma s svojo družino (ni bil izključni pogoj) ter da so trenutno zaposleni. Na območju celotne Slovenije so opravili skupno 37 intervjujev (Bevc in drugi 2004).

Intervjuvancem pomeni zaposlitev v tujini priložnost za napredek v poklicni karieri in možnost izboljšanja finančnega položaja, nikakor pa bi si ne reševali eksistenčnih. Po njihovih izjavah jih zanimajo predvsem naslednje oblike zaposlovanja v tujini:

- krajša, vendar intenzivna obdobja delovnega angažiranja v tujini z vračanjem v prvotno delovno okolje,
- kroženje delovne sile, ki po krajši delovni odsotnosti v tujini privede akterje spet v domače okolje,
- začasne, nekajletne odsotnosti s prekinitvijo delovnih razmerij na sedanji lokaciji in iskanja novih priložnosti,
- trajnejše zaposlitve v tujini so med uspešno zaposlenimi manj privlačne, saj je mentalnih pragov, ki tako odločitev ovirajo, preprosto preveč.

Več pomislekov glede selitve v tujino so izrekle ženske. Ta korak pa bi lažje storile, če bi partner bolj sodeloval pri vzgoji otrok in s tem nekoliko upočasnili karierni korake; če bi obstajale možnosti, da se na tuje začasno preseli celotna družina; če bi bile bolj urejene stanovanjske razmere in če bi bila negotovost vključitve v delovno okolje blizu domačega kraja po vrnitvi iz tujine manjša.

Če povzamemo, bi se zaposleni za iskanje dela v tujini odločili nekoliko redkeje kot študentje. Odločili bi se predvsem za krajša obdobja, z jasnimi cilji in prioriteta. Pri zaposlenih anketirancih so med motivi, ki povečujejo verjetnost odločitve za iskanje dela v tujini (pull dejavniki), predvsem naslednji:

- formalni pogoji napredovanja v karieri,
- privlačnost novih delovnih pogojev,
- možnosti strokovnega izobraževanja in usposabljanja,
- ugled organizacije ali delovnega okolja,
- utrditev jezikovnih znanj in komunikacijskih veščin,
- višji pričakovani zaslužki,
- osebna ambicioznost,
- avanturistični duh in radovednost,
- dosedanji stiki, zveze in izkušnje z mednarodnim okoljem,
- z uspehom na tujem bi si povečali možnost kariernega napredovanja v domačem okolju.

5.3 Potencialni odliv človeških virov iz slovenske razvojno-raziskovalne dejavnosti v tujino

V nadaljevanju bom prikazala rezultate mednarodnega projekta o begu možganov (projekt *Migration – Europe's Integration and the Labour Force Brain-Drain*)²⁴ iz desetih nekdanjih socialističnih držav na zahod, v katerega je bila vključena tudi Slovenija. Gre za prvo meddržavno primerljivo analizo potencialnega odliva talentov na velikem številu držav. Opazovana populacija so bili raziskovalci z magisterijem ali doktoratom. Obseg mednarodne mobilnosti in odseljevanja se je ocenjeval prek opazovanja verjetnosti odhoda v tujino za dalj kot eno leto in predviden čas bivanja v tujini. Po verjetnosti odhoda na tuje za dalj kot eno leto so bili anketiranci grupirani v »odločene« selivce, »odločene« ne-selivce in ostale, neodločene oziroma manj verjetne selivce.

Rezultati raziskave (glej tabelo 5.4) so pokazali, da je med anketiranimi slovenskimi raziskovalci, ki bi odšli na delo v tujino za več kot eno leto, največ 75% takih, ki bi bili pripravljene tam bivati od enega do treh let, vendar je treba opozoriti, da je znotraj njih večina neodločenih selivcev. Glede na predvideno trajanje bivanja v tujini pa je bila sredi devetdesetih let v Sloveniji med potencialnimi selivci nagnjenost k srednjeročnim in dolgoročnim odhodom v tujino večja, kot je to bilo značilno v povprečju za potencialne selivce v večini drugih opazovanih držav v prehodu (Bevc in drugi 2004).

Osnovne značilnosti potencialnega dolgoročnega emigranta iz vrst slovenskih raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom sredi devetdesetih let: do 40 let star samski moški z magisterijem znanosti, s področja tehničnih ved (pa tudi biotehničnih, medicinskih in naravoslovnih), iz nedržavnega raziskovalnega inštituta, podjetja ali zdravstvene ustanove (oziroma iz organizacij izven visokošolskega sistema, državnih inštitutov, SAZU); v tujino pa bi šel predvsem zaradi boljših pogojev za znanstveno delo.

²⁴ Raziskava je bila izvedena spomladi leta 1995 prek anketiranja raziskovalcev. V Sloveniji je vzorec zajel 1000 raziskovalcev, kar je tretjina »populacije«.

Tabela 5.4: Verjetnost odhoda v tujino za dalj kot 1 leto in predvideno trajanje bivanja v tujini – Struktura potencialnih selivcev* v tujino za dalj kot 1 leto v Sloveniji in v opazovanih 10 držav skupaj, sredina 90. let (%)

Predvidena dolžina bivanja v tujini	Odločeni selivci	Neodločeni selivci	Skupaj potencialni selivci
Slovenija			
1 do 3 leta	20,2	54,8	75
4 do 5 let	0,6	9,5	10,1
6 do 10 let	3	4,2	7,1
več kot 10 let	0,6	1,8	2,4
za vedno	2,4	3	5,4
skupaj	26,8	73,2	100
Skupaj 10 držav			
1 do 3 leta	22,5	56,6	79,1
4 do 5 let	4,4	5,5	9,9
6 do 10 let	1,5	1,6	3,1
več kot 10 let	1	1	2,1
za vedno	2,8	2,4	5,2
skupaj	32,3	67,7	100

Vir: Bevc (1996).

* Med raziskovalci z magisterijem in doktoratom.

Deset let kasneje (leta 2005) je Inštitut za ekonomska raziskovanja v Ljubljani izvedel anketiranje raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom, evidentiranih pri Javni agenciji Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost (glej tabelo 5.5).²⁵ Cilj omenjenega projekta je bil: ugotoviti obseg, vzroke in značilnosti potencialne emigracije slovenskih znanstvenikov, njihovega potencialnega odliva v druge dejavnosti znotraj Slovenije, vključno z razmerami v slovenski raziskovalni dejavnosti ter primerjava stanja na teh treh področjih v letu 2005 s tistim pred desetimi leti. Raziskava je pokazala, da je bilo leta 2005 v populaciji 65% raziskovalcev doktorjev, preostalih 35% pa magistrov. Delež doktorjev je bil večji pri moških. Če primerjamo stanje pred desetimi leti, se je delež

²⁵ Anketiranih (oktobra 2005) je bilo 1434 raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom. Jedro vprašalnika so oblikovali leta 1995 v okviru mednarodnega projekta o begu možganov iz vzhodne Evrope (vključenih deset nekdanjih evropskih socialističnih držav), kar je tudi omogočilo analizo sprememb pojavov v času. Odzvalo se je 41% anketirancev, to je 12% »populacije«.

doktorjev v populaciji povečal za 10,6 odstotnih točk, povečanje je bilo precej večje pri ženskah (za 18,8 odstotnih točk) kot pa pri moških (8,1 odstotne točke) (Bevc in drugi 2006, 8). Deleži so podrobno prikazani v spodnji tabeli.

Tabela 5.5: Primerjava populacije raziskovalcev z magisterijem ali doktorjem v letu 1995 s populacijo v letu 2005 po stopnji izobrazbe in spola – Slovenija (%)

Stopnja izobrazbe	1995			2005		
	Doktorji	Magistri	Skupaj	Doktorji	Magistri	Skupaj
Moški	60,4	39,7	100	68,5	31,5	100
Ženske	40,3	59,7	100	59,1	40,9	100
Skupaj	54,6	45,4	100	65,2	34,8	100

Vir: Bevc in drugi (2006, 8).

Glede potencialnega odliva anketiranih raziskovalcev v tujino za več kot eno leto je bilo leta 2005 večina (75%) takih, ki bi v tujini ostala od enega do treh let. Kljub temu, da pretežni del potencialnih emigrantov predstavljajo manj verjetni (neodločeni) kratkoročni emigranti, je razmeroma velik tudi obseg potencialne dolgoročne (za obdobje daljše od petih let) in srednjeročne emigracije (za štiri-pet let). Srednjeročni in dolgoročni emigranti predstavljajo skupaj 34% vseh potencialnih emigrantov, za katere so lahko ugotovili predvideno dolžino bivanja v tujini. Ocenjen delež in število odločenih potencialnih dolgoročnih/trajnih emigrantov v populaciji znaša 4,5% oziroma 225 oseb. Struktura je podobna tisti, ki izhaja iz raziskave sredi devetdesetih let (Bevc in drugi 2006, 36-37).

Glavne značilnosti potencialnega dolgoročnega raziskovalca z magisterijem ali doktoratom so: samski doktor (moški ali ženska; pred desetimi leti je bila nagnjenost k taki emigraciji večja med moškimi), star 30 let ali manj, ki je zadnjo stopnjo izobrazbe pridobil v tujini, s področja naravoslovno-matematičnih ali družboslovnih ved, zaposlen v podjetju ali javnem zavodu; v tujini bi delal v znanstveni ustanovi.

Posebnost Slovenije v primerjavi z mnogimi drugimi državami EU je manjši delež raziskovalcev v poslovnem sektorju. Država že dalj časa izvaja ukrepe za povečanje tega deleža, in sicer s programom mladih raziskovalcev, od leta

2001 pa s posebnim programom mladih raziskovalcev za gospodarstvo. Ovrednotenje teh programov, vključno z zaposlitveno mobilnostjo raziskovalcev, se izvaja v nekaj tekočih projektih v ciljnem programu »Konkurenčnost Slovenije 2006-2013«. Predvidevam, da bo tako ovrednotenje lahko pomembno dopolnilo ugotovitve pravkar predstavljene raziskave.

5.4 Kako pridobiti odseljene strokovnjake?

Za tehnološko manj razvite države je ključno vprašanje, kako preprečevati odhajanje visoko izobraženih ljudi in omejiti potencialni beg možganov, po drugi strani pa zagotoviti vračanje znanstvenikov in strokovnjakov, ki so odšli na delo v tujino.

Splahnela so tudi nerealistična pričakovanja o spontanah reemigracijah strokovnjakov. Že sama definicija bega možganov govori o enosmernosti pretoka intelektualnih zmožnosti. Zato so toliko pomembnejše vse pobude in praktični koraki, ki prihajajo iz že tradicionalnih emigrantskih okolij, in katerih namen je, da bi v tujini profesionalne delujoče znanstvenike in strokovnjake vključili v reševanje razvojnih vprašanj matične domovine (Mali 1993, 656).

V ta namen je bil pri nas pred leti sprožen projekt tretje slovenske univerze kot akcija za vzpostavitev različnih oblik sodelovanja (znanstvenega, pedagoškega, informacijskega) z našimi uglednimi znanstveniki in profesorji, ki so delovali v razvitih znanstvenih centrih Zahoda in obetal, da bo postal eden izmed uspešnih zgledov za reševanje bega možganov. Pričakovanja se niso v celoti uresničila.

Ob tem je biokemik Vito Turk, nekdanji direktor Inštituta Jožef Stefan, zatrdil, da se uspešni Slovenci ne vračajo nazaj v bedne pogoje, ki že zaostajajo, vsaj na znanstvenem področju, za Češko ali Madžarsko (Strniša 2009). Pri plačah smo tudi že tako rekoč izenačeni, po opravljenem doktoratu (okoli tisoč evrov) celo s Hrvaško. Cena najvišje ocenjene raziskovalne ure je okoli 40 evrov (plača bruto, režija, materialni stroški itd.), kar je manj od cene, ki jo plačamo v

avtomobilskem servisu. In tako naj bi se uvrstili ob bok najuspešnejših? Nadaljnji komentar ni potreben.

Omejevanje in zmanjševanje potencialnega bega možganov ter vračanje povratnikov so nujno potrebni že v sedanosti, predvsem pa v prihodnosti. Rezultati raziskovanj potencialnega bega možganov pri nas ne kažejo najugodnejše slike. Med dejavniki za pospešeno reemigracijo znanstvenikov v matično okolje se poudarja razvijanje ustreznih razmer, ki bodo spodbujale profesionalizacijo na vseh ravneh družbenega življenja. Ne gre torej za dvigovanje znanstvenega in univerzitetnega osebja, saj bodo v post-socialističnih družbah, ki so nasploh v družbenoekonomskih težavah – vsaj na kratek rok – očitne razlike v dohodkih med državnim (univerzo) in zasebnim sektorjem. Zdi se, da bo tudi za Slovenijo kot post-socialistično družbo odločilnega pomena vzpostavitev ustreznih delovnih razmer na univerzi in znanstvenih organizacijah. Pri tem moramo, na kar je bilo pred časom že opozorjeno, slediti elementom kozmopolitskega in nacionalnega modela reševanja bega možganov (Mali 1993, 658).

Če ilustriramo Klinarjevo razdelitev posameznega modela (Klinar 1976, 40):

- **kozmpolitski – liberalistični model**, po katerem naj strokovnjaki delujejo tam, kjer imajo najboljše možnosti za delo; s tem lahko učinkovito prispevajo k razvoju znanosti in stroke ter s tem koristijo vsemu človeštvu;
- **nacionalni model**. Za razvoj nacionalnih skupnosti je potrebno vsaj minimalno število domačih strokovnjakov, ki so prisotni v manj razvitih družbah, pa čeprav so njihove možnosti manj izkoriščene, ker delajo v neugodnih delovnih razmerah. Koncentracija redkih strokovnjakov iz nerazvitih družb v nekaterih predelih razvitih družb ni smotrna.

Kozmopolitski model je za nas poučen, ker zelo nedvoumno opozarja, da je temeljna predpostavka za to, da strokovnjaki ostanejo v matični državi, vzpostavitev čimboljših profesionalnih razmer za delo doma.

Nekatere bolj osamljene pobude ali vsaj namere, ki se nanašajo na vračanje izseljencev in njihovih potomcev v Slovenijo, lahko zasledimo tudi pri manjših, ožje usmerjenih in »manj opaznih« institucijah. Tako je Zdravniške zbornica Slovenije skupaj s Svetovnim slovenskim kongresom (SSK)²⁶ izdelala seznam zdravnikov slovenskega rodu po svetu in jim razposlala anketo, v kateri je bilo tudi vprašanje o njihovih namerah oziroma željah po priselitvi v Slovenijo²⁷. Kot mi je v pogovoru dejala nekdanja generalna sekretarka Svetovnega slovenskega kongresa, ga. Jana Čop, je posebna skrb kongresa namenjena slovenskim strokovnjakom, predvsem tistim, ki živijo in delajo v zamejstvu in po svetu. Obenem si kongres prizadeva za njihovo vračanje v domovino in v ta namen organizira strokovne konference slovenskih arhitektov, glasbenikov, gospodarstvenikov, gradbenikov, planincev, pravnikov, znanstvenikov in zdravnikov iz sveta in domovine (skupno je bilo že 23 srečanj). »Osnovni namen omenjenih prireditev je spoznavanje in povezovanje, seznanjanje domačih strokovnjakov z razvojem v tujini in seznanjanje rojakov na tujem z razvojem doma«, je še dodala. To povezovanje in odprtost pa pomenita za majhno državo priložnost za primerjave in spodbudo za napredek.

SSK je že pred davnimi leti zgradil nastavke za to, kar je na vso srečo v zadnjem času postala tudi politika Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu oziroma slovenske vlade: iskanje strokovnjakov, znanstvenikov in gospodarstvenikov slovenskega rodu,

²⁶ Svetovni slovenski kongres je društvo, ki je bilo ustanovljeno ob osamosvojitvi Slovenije konec junija 1991, zametki njegovega začetka pa segajo že v čas Študijskih dnevov Drage na Opčinah pri Trstu septembra 1989. Je odsev zgodovinskega trenutka, ki je povezal Slovence doma in po svetu, ne glede na njihovo politično, ideološko ali versko prepričanje.

²⁷ V prispevku časopisa Delo preberemo, da je med dvainštiridesetimi »odkritimi« argentinskimi zdravniki in zdravstvenimi delavci slovenskega rodu na anketo odgovorilo sedemnajst zdravnikov, dva zobozdravnika, doktorica biokemije, farmacevtka, kineziolog in dve višji medicinski sestri. Štirinajst od naštetih se je zanimalo za priselitev v Slovenijo, pri petih je bilo to odvisno od pogojev, štirih pa selitev ni zanimala. Od štiriindvajset anketiranih oseb je le ena navedla, da ne zna slovenskega jezika (sodi v tretjo generacijo). Vsem anketiranim je zelo pomembno mirno življenje v državi, v kateri so zagotovljena pravna varnost, vzgoja in varnost (Bošnjak 2002, 8).

povezovanje ali mreženje, kot sedaj tudi moderno rečemo, iskanje skupnih interesov, izmenjava izkušenj in znanj, vzpostavitev najrazličnejših sodelovanj med Slovenci, kjerkoli že smo. Na zadnji VII. Konferenci slovenskih zdravnikov iz sveta in Slovenije, ki je potekala v Ljubljani, 9. – 11. junij 2011, je predsednik komisije DZ za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu, g. Miro Petek, povedal: »Obstajajo ocene, da je na tujem za eno univerzo vrhunskih slovenskih umov /.../. Slovenija mora ponuditi še kaj več: najprej pripravljenost sodelovanja s slovenskimi strokovnjaki po svetu, kar sedaj ne bi smelo biti več vprašanje, hkrati pa tudi ustrezne pogoje za delo« (v Avguštin in drugi 2011, 31-32). Njegovo izjavo popolnoma podpiram in menim, da premalo izkoriščamo pripravljenost za sodelovanje s slovenskimi strokovnjaki, ki so uspeli na tujem. Komisija za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu je bila v letu 2010 na obisku med Slovenci, ki živijo v ZDA, med drugimi so se pogovarjali tudi z uspešnimi znanstveniki in strokovnjaki v New Yorku. Dr. Ciril Godec, predstojnik oddelka za urologijo na Long Island College Hospital, je povedal, da so odprti za študijsko izmenjavo, vendar opaža, da upada zanimanje za gostovanje slovenskih študentov, podiplomskih in doktorskih kandidatov iz Slovenije. To pa je le eden od dokazov, da še vedno ne izkoristimo vseh možnosti, ki se nam ponujajo.

Z vprašanjem vračanja znanstvenikov oziroma raziskovalcev se ukvarjajo tudi nekatere institucije Evropske unije. Na prvem mestu moramo omeniti 6. okvirni program Evropske unije s programom »Človeški viri in mobilnost – aktivnosti Marie Curie«, ki podpira razvoj in prenos raziskovalnih kompetenc, ustvarjanje ugodnih pogojev za razvoj raziskovalnih karier in razvoj znanstvene odličnosti v Evropi. Evropska komisija s tem programom sofinancira tudi »Dejavnosti za vrnitev in reintegracijo raziskovalcev v Evropo«.

Na spletnih straneh Ministrstva za šolstvo in šport je bil objavljen razpis organizacije NATO za štipendiranje znanstvenikov, ki so se v zadnjih dvanajstih mesecih vrnili oziroma se želijo vrniti v Slovenijo (iz 21 držav, večinoma iz Vzhodne Evrope, in držav, nastalih na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze). S tem razpisom, ki je veljal za znanstvenike na delu v državah članicah organizacije NATO, je ta organizacija želela preprečiti ali natančneje rečeno,

omiliti posledice bega možganov. V tem primeru je šlo za pobudo, za katero si navedeno ministrstvo ni moglo pripisati posebnih zaslug, saj je »dalo« le spletni prostor.

Znanje pri nas ni cenjeno. Z zdajšnjo politiko in stanjem ne bomo obdržali najboljših strokovnjakov (mlade generacije), ostajajo starejši, dokler bodo pač bodo lahko delali. Da je nekaj narobe pri nas, dokazujejo tudi tujci, ki jih pri nas tako rekoč ni. Slovence iz tujine, pa tudi odlične tuje raziskovalce bi lahko privabili z objavo mednarodnih razpisov, primerljivih s tistimi v tujini (start-up grants), od denimo 500.000 do dveh milijonov evrov (kar počno Skandinavci, Švicarji, Danci, Irci, da o ZDA ne govorim), omogočili infrastrukturo in vse, kar v to spada, primerne plače, tudi stanovanja (to počno Korejci, Finci).

Dr. Edvard Kobal, direktor Slovenske znanstvene fundacije, opaža, da se bojimo »prepiha« in še posebno sodelovanja slovenskih ljudi, ki so se uveljavili v tujini. V raziskavi, ki jo je leta 2000 opravil v okviru ekspertize o razvoju visokega šolstva pri nas, je poskušal ugotoviti, kolikšen je slovenski znanstveni potencial v svetu. Po razpoložljivih podatkih (leksikonih, publikacijah »Kdo je kdo« in podobno) je oblikoval (bržkone pomanjkljiv) seznam 315. večinoma starejših raziskovalcev, z magisterijem ali doktoratom znanosti. Med njimi jih je naštel 79, ki so delali kot docenti ali profesorji (največ v Ameriki), 67 pa je bilo sodelavcev univerze ali inštitutov; 25 jih je delalo v industriji. Večina med njimi se je bila pripravljena za krajši ali daljši čas vrniti v Slovenijo in delati na univerzah ali inštitutih (Čepin Čander 2002). In tu se zgodba konča. Na naših univerzah namreč z redkimi izjemami nimajo navade objavljati odprtih, mednarodnih razpisov za zasedbo mest, še manj pa osebno vabiti v tujini že dokazane avtoritete.

5.4.1 Primeri dobrih praks v nekaterih evropskih državah

Tekma za tako imenovani globalni talent je izredno močna in ne samo v Sloveniji tudi v Evropi že zamujamo. Oglejmo si nekaj zgovornih podatkov.

V Avstriji je julija začela veljati t. i. rdeče-belo-rdeča kartica, ki na novo ureja priseljevanje delavcev iz tretjih držav, ki niso članice EU. Nova pravila bodo olajšala priseljevanje visoko kvalificiranih delavcev in tistih, ki jih v Avstriji primanjkuje. Dosedanji sistem kvot, ki ni upošteval kvalifikacij, je nadomestil sistem točkovanja, ki v ospredje postavlja merila, kot so izobrazba, poklicne kvalifikacije in znanje nemškega jezika. Letno bodo izdali 8000 omenjenih kartic, zanje pa se bodo lahko potegovali visokokvalificirani delavci z diplomom, kvalificirani delavci v deficitarnih poklicih ter drugi delavci, ki so potrebni v Avstriji. Konkretno poklicne skupine bodo vsako leto določali skladno s potrebami na trgu dela.

Poučen je nemški primer. Leta 2000 je Nemčija hotela privabiti iz Indije 2000 računalniških strokovnjakov. Spodletelo jim je in osupli so si morali priznati, da Nemčija vendarle ni tako zanimiva za tujce, kot so si domišljali. Med glavnimi razlogi za nizko vabljenost Nemčije je tudi zakonodaja, ki ni omogočila združevanja družine. Zato se je večina indijskih računalniških strokovnjakov raje napotila v ZDA. Podobno je tudi v drugih državah EU, kjer bi že danes potrebovali več kot 200.000 računalniških strokovnjakov. Po podatkih iz leta 2009 je bilo v Belgiji 10.100 nezasedenih mest s to kvalifikacijo, na Poljskem 18.300, v Italiji 2800, Franciji 4300 in Španiji 41.800 ter v Nemčiji, največjem gospodarstvu v EU, celo 87.800 (Horvat 2011). Obenem se v programu Komisije za nova znanja in spretnosti ter delovna mesta ocenjuje, da bo do leta 2020 v zdravstvenem sektorju primanjkovalo približno en milijon strokovnjakov oziroma skoraj dva milijona, če upoštevamo še pomožne poklice v zdravstvu. Podobne vrzeli so tudi pri nekaterih drugih poklicih.

Za razliko od Nemčije, ki je bila obremenjena s strogim omejevanjem delovnih imigracij v devetdesetih letih, se je Velika Britanija soočala s pomanjkanjem visokokvalificirane delovne sile. V ta namen je vlada oblikovala seznam poklicev, ki jih domača delovna sila ni uspela zapolniti. Leta 2000 je Velika

Britanija uvedla še en poskusni program z namenom privabiti izjemne podjetnike iz tujine, ki naj bi vplivali na povečanje gospodarske rasti. Ta program ni tako usmerjen na sektorje z manjkajočo delovno silo, pač pa na sektorje, ki so gonilna sila ekonomske rasti. Privabljal naj bi podjetnike z obetavnimi idejami in izkušnjami, ki bi želeli v Veliki Britaniji ustanoviti podjetje (smernice so bile v e-podjetja in sorodne aktivnosti s področja informacijske komunikacijske tehnologije).

Tudi v drugih evropskih državah na široko odpirajo vrata za izobražene delavce. Belgija podeljuje štipendije za visoko usposobljene raziskovalce. Podobno Francija podeljuje štipendije v sodelovanju s tujimi univerzami in raziskovalnimi centri ter podjetji. Španija pa podeljuje finančne pomoči za diplomante, ki se začasno pridružijo mednarodnim organizacijam.

Kriza v zvezi z delovnimi mesti v številnih državah članicah pomeni, da so trgi dela v EU trenutno pod hudim pritiskom. Evropska komisija pripravlja vrsto pravnih aktov, s katerimi pregleduje ujemanje usposobljenosti in ponudbe delovne sile ter ugotavlja, v katerih gospodarskih sektorjih in poklicih trenutno obstajajo težave v zvezi z zaposlovanjem ali pomanjkanje usposobljenih delavcev. Rezultati te analize ji bodo pomagali pri preučevanju nastajajočih težav v nekaterih poklicih in v zvezi pomanjkanjem usposobljenih oseb, ki bi se lahko rešile z dobro usmerjenimi migracijskimi strategijami. Do leta 2012 namerava predložiti zeleno knjigo o odpravljanju pomanjkanja delavcev v državah članicah EU z migracijami. Čas je, da se doseže dogovor o predlogu iz leta 2007 o enotnem dovoljenju, s čimer bodo poenostavljeni upravni postopki, migrantom pa podeljen jasen in skupen niz pravic. Obenem mora Evropa biti privlačen cilj za visokokvalificirane migrante, da ostane konkurenčna, saj se bo povpraševanje po talentih na svetovni ravni povečalo. S sistemom modre karte EU je uveden sklop ukrepov, ki bi olajšali zaposlovanje teh oseb v EU.

EU se v obdobju velikih in hitrih tehnoloških sprememb in globalizacije spopada z vrsto izzivov, ki jih narekuje prehod v na zanj temelječe gospodarstvo in družba. Velik problem predstavlja dejstvo, da zaloga človeškega kapitala – visoko izobražene populacije – v EU ne zadostuje za uspešno konkuriranje

najrazvitejšim državam, zlasti za ZDA kot njenemu glavnemu tekmecu. Evropa namreč po inovativnosti močno zaostaja za ZDA in nekateri so prepričani, da jih ne bo nikdar ujela. Tako je ravno zato, ker imajo ZDA vgrajen sistem spodbud in razvijanja tehnološko zahtevnih podjetij ter imajo inovacijski sistem na vseh ravneh, na ravni ZDA, na ravni držav in regij (Bertoncelj Popit 2010, 8).

6 SKLEP

Skozi zgodovino Evropa beleži beg možganov predvsem iz vzhoda na zahod in preko Atlantika v Združene države Amerike. Slednje so ciljna država mnogih emigrantov, tudi naših. Tam se namreč na leto zaposli kar 55 odstotkov najboljših strokovnjakov, ki se ponujajo na svetovnem trgu dela. Gre predvsem za inženirje različnih profilov, tehnološke strokovnjake in strokovnjake informacijskih tehnologij, ki so se odločili za preselitev iz svojih držav. V Evropi najde ustrezno delo le 5 odstotkov strokovnjakov s tega trga, kar 85 odstotkov od vseh, ki se iz tretjih držav zaposlijo na območju Evropske unije, pa so ljudje z nižjo ali srednjo izobrazbo.

Izsledki raziskav kažejo, da je tudi v Sloveniji izobrazbena struktura tujih delavcev slaba, saj ima kar devet desetih teh oseb izobrazbo, ki je nižja od štiriletne srednje šole, skoraj polovica pa je brez vsake poklicne izobrazbe. Zato ni presenetljivo, da največji del priseljencev opravlja težka in slabo plačana dela. Velika večina zaposlenih v Sloveniji prihaja še zmeraj iz držav, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije, število tistih iz EU pa se postopoma povečuje. Sam po sebi je zgovoren podatek, da je decembra 2009 po podatkih Statističnega urada imelo le 3,6 odstotka zaposlenih višjo ali visoko izobrazbo. In kaj več jih tudi v prihodnje ne bo, če se v Sloveniji ne bo spremenil odnos do tujih delavcev. Ne le tistih v »vegradih«, ampak zlasti tistih, ki so se odločili zaposliti v Sloveniji in v njej s svojimi družinami ostati. Zatohla slovenska domačijska mentaliteta in premalo skrben odnos države do populacije ljudi, ki hoče s kulturo pokazati pripadnost narodu, od koder so prišli, zagotovo ne spodbujata dovolj njihove integracije v slovensko družbo.

Ugotovili smo, da velik delež študentov razmišlja o odhodu v tujino, kar se mi ne zdi presenetljiv podatek. Nekoliko redkeje kot študentje bi se za iskanje dela v tujini odločili zaposleni. Pri nas znanje in strokovnost še vedno nista cenjeni v zadostni meri, mladi pogosto opravljajo dela, za katera imajo že previsoko izobrazbo, vse to pa prispeva k njihovem nezadovoljstvu in odhodu v tujino. Odločilno vlogo pri reševanju obravnavanega problema bo gotovo imela

ekonomska in tudi politična stabilnost države ter njena odprtost v Evropo. Slovenija bi se hkrati morala zavedati velikega slovenskega intelektualnega potenciala, ki ga imamo v tujini in ga tudi izkoristiti. Pomena teh rojakov se pri nas večkrat premalo zavedamo, vendar se tudi to vse hitreje spreminja in se vse bolj iščejo stiki s slovenskimi znanstveniki, raziskovalci, strokovnjaki in uspešnimi gospodarstveniki.

Glavne ugotovitve iz zadnjega, pred kratkim končanega proučevanja odliva raziskovalcev iz slovenske znanosti v tujino in druge dejavnosti/sectorje znotraj Slovenije, ki so ga izvedli na Inštitutu za ekonomska raziskovanja pod vodstvom dr. Milene Bevc (Bevc 2011, 18-19), izkazujejo, da se je struktura emigrantov v obdobju 2004–2009 v primerjavi z obdobjem 1995–2004 spremenila v mnogih smereh. Predvsem so bili po vključitvi Slovenije v EU emigranti v povprečju mlajši (povprečna starost se je z 39 znižala na 37 let), bolj izobraženi (delež doktorjev se je povečal s 63 na 65 odstotkov), med njimi se je povečal delež žensk (s 40 na 43 odstotkov). Glede na vrsto matične organizacije pa se je zelo povečal delež tistih iz visokošolskih ustanov ter iz podjetij in gospodarskih družb; v obdobju 1995–2004 so večino predstavljali raziskovalci iz raziskovalnih inštitutov. Struktura glede na znanstveno področje emigranta se je spremenila; zmanjšal se je delež tistih s področja naravoslovja (čeprav jih je še vedno največ – 37 odstotkov) zaradi povečanja deleža emigrantov s področja družboslovja, ki so postali drugi najpogostejši emigranti (prej so to bili raziskovalci s področja tehnike; ti so zdaj na tretjem mestu), in humanistike.

Pomemben je tudi podatek, da se je precejšen del zelo verjetne potencialne dolgoročne emigracije raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom iz leta 2005 v obdobju 2005–2009 spremenil v dejansko emigracijo. Evidentirali so 36-odstotno »realizacijo«. Med dejanskimi emigranti po vključitvi Slovenije v EU so prevladovali mlajši moški z doktoratom znanosti s področja naravoslovja in družboslovja, najpogosteje pa so odhajali v ZDA. To so bile tudi značilnosti zelo verjetnega dolgoročnega potencialnega emigranta že v letu 2005. Hkrati se je treba zavedati, da je glede na velik potencialni odliv raziskovalcev v tujino sredi preteklega desetletja ter poslabšanje gospodarskih razmer mogoče pričakovati, da se bo emigracija znanstvenikov v prihodnje povečala.

Zatrdimo lahko, da se Slovenija ne sooča s kritičnim begom možganom, a bo morala vlagati v nova znanja, v izobraževanja in ustvariti ustrezne pogoje za mlade strokovnjake, saj le-to predstavlja prihodnost naše države. Ustvariti moramo okolje, ki bo omogočalo kroženje znanja in izkušenj strokovnjakov, ne pa njihov beg v tujino. Zato je v zadnjem času tudi v okviru EU vse več govora o strategijah za privabljanje najbolj izobraženih ljudi v evropsko gospodarstvo in v druge institucije, saj bodo sicer napovedi in želje po krepitevi konkurenčnih evropskih družb splavale po vodi. Tudi slovenske.

Vsekakor naloga ne more obdelati in zajeti vseh problemov odliva visoko izobraženega kadra, zato je tema vsekakor vredna še nadaljnje poglobitve. Končajmo pa z zgodbo, kakršnih naj bi bilo čim manj, ko je ugledna slovenska znanstvenica iz New Yorka, ki se v svojem laboratoriju ukvarja z odkrivanjem raka, potožila, da v dvajsetih letih ni potrkal na njena vrata nihče iz Slovenije, čeprav je zainteresirana za sodelovanje. Očitno v mnogih naših ustanovah še vedno čakajo, da bodo vrhunski znanstveniki kar sami trkali na njihova vrata. Ali pa bi, kar je še slabše, najraje videli, da ne potrka nihče.

7 LITERATURA

- Adam, Frane, Matej Makarovič, Borut Rončevič in Matevž Tomšič. 2001. *Sociokulturni dejavniki razvojne uspešnosti: Slovenija v evropski perspektivi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Adams, Walter. 1968. *The brain drain*. New York: Collier-Macmillan.
- Avguštin Sonia, Luka Klopčič in Zdenka Oblak, ur. 2011. Zbornik / VII. *Konferenca slovenskih zdravnikov iz sveta in Slovenije*. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres.
- Batista, Cátia, Aitor Lacuesta in Pedro C. Vicente. 2007. *Brain Drain or Brain Gain? Micro Evidence from an African Success Story*. Discussion Paper No. 3035. Bonn: Institute for study of Labour.
- Bertonselj Popit, Vesna. 2010. Mladi odhajajo študirat v tujino in čedalje več jih tam tudi ostaja. *Delo FT*, 8-9 (19. april).
- Bevc, Milena in Janez Malačič. 1997. *Migration Europe's integration and the labour force brain drain*. Dostopno prek: www.csd.bg/fileSrc.php?id=10685 (8. julij 2011).
- Bevc, Milena. 1991. *Ekonomski pomen izobraževanja*. Radovljica: Didakta.
- --- 1996. *Potential external and internal brain drain – Slovenia, final report*. Raziskava v okviru mednarodnega projekta (COST A2) Europe's Integration – Labour Force Brain Drain. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

- --- 2003. *Človeški viri v razvojno-raziskovalni dejavnosti v državah Evropske unije – stanje, trendi in politika*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- --- 2004. *Migracijska politika in problem bega možganov*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- --- 2009. Potencialna zaposlitvena mobilnost raziskovalcev v Sloveniji in alternativne zaposlitve. *IB revija* 43 (2): 25-39.
- --- 2011. Beg možganov med slovenskimi znanstveniki. Spol: moški, starost: 37 let, izobrazba: doktor fizike, ciljna država: ZDA. *Delo*, 18-19 (13. avgust).
- Bevc, Milena, Sonja Uršič in Boris Majcen. 2006. *Potencialni odliv človeških virov iz slovenske RRD v tujino in v druge dejavnosti v Sloveniji ter primerjava s stanjem sredi 90. let*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Bošnjak, Dragica. 2010a. Več prepiha v šolstvu in znanosti. *Delo*, 4 (6. november).
- --- 2010b. Več odprtosti in denarja, manj administrativnih ovir. *Delo*, 23 (23. december).
- Castles, Stephen in Mark J. Miller. 2009. *The age of migration: international population movements in the modern world*. New York: Palgrave Macmillan.
- --- 1998. *The age of migration: international population movements in the modern world*. New York: Houndmills Macmillan.
- --- 1993. *The age of migration: international population movements in the modern world*. New York: Guilford Press.

- Cerar, Maja. 2011. *Zaposljivost diplomantov: včasih se je izplačalo študirati, danes prijeti za lopato*. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/139383> (8. julij 2011).
- Cukut Krilić, Sanja. 2009. *Spol in migracija: izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Čepin Čander, Maja 2002. Celo nobelovec bi se na univerzi težko zaposlil. *Dnevnik*, 23. oktober. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/34721/ (7. julij 2011).
- Dernovšek, Igor. 2009. Po največjem selitvenem prirastu pričakujejo odhod tujcev. *Dnevnik*, 30. marec. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/novice/aktualne_zgodbe/1042255614?url (8. julij 2011).
- Djordjevič, Nika 2009. Naši študentje najstarejši v EU. *Delo*, 21 (23. november).
- Docquier, Frederic in Abdeslam Marfouk. 2004. *Measuring the international mobility of Skilled Workers (1990-2000): Release 1.0*. World Policy Research Working Paper No. 3381. Dostopno prek: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=625258 (15. junij 2011).
- Eurostat 1997. *Migration Statistics 1996*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- --- 2008. *Immigration in the EU27 in 2006. 40% of immigrants who settled in the EU27 were citizens of EU27 Member States, 18. november 2008*. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFF_PUB/KS-SF-08-098/EN/KS-SF-08-098-EN.PDF/ (10. julij 2011).
- --- 2010. *Migration and migrant population statistics. Data from October 2010*. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explain

- ed/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics (22. junij 2011).
- Evropska Komisija. 2008. *Employment in Europe 2008*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=sl&catId=89&newsId=415> (22. junij 2011).
 - Finc, Mojca. 2008. Čedalje več mladih na prakso v tujino. *Delo*, 17 (2. december).
 - Horvat, Marjan. 2011. Globalna bitka za talente. *Mladina*, 15 (28. januar).
 - IOM. 1999. *Migration potential in central and Eastern Europe*. Geneva: International Organisation of Migration.
 - --- 2005. *World Migration Report 2005: Costs and Benefits of International Migration*. Dostopno prek: http://publications.iom.int/bookstore/index.php?main_page=product_info&cPath=37&products_id=176 (28. junij 2011).
 - Jamšek, Franc. 2007. V 21. stoletju sta najpomembnejša talent in znanje. *Delo*, 16 (14. avgust).
 - Klinar, Peter. 1976. *Mednarodne migracije*. Maribor: Založba Obzorja.
 - --- 1985. *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Maribor: Založba Obzorja.
 - Kontler Salamon, Jasna. 2009. V tujino bi jih odšlo več, če bi imeli več denarja. *Delo*, 20 (9. marec).
 - Kralj, Ana. 2008. *Nepovabljeni: globalizacija, nacionalizem in migracije*. Koper: Založba Annales.

- Lorenčič, Mojca. 2001. Beg možganov: slovenske pameti tujina ne vleče preveč. *Dnevnik*, 20. oktober. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/11246 (8. maj 2011).
- Lowell, B. Lindsay. 2003. *Skilled Migration Abroad or Human Capital Flight?* Dostopno prek: <http://www.migrationinformation.org/feature/print.cfm?ID=135> (2. maj 2011).
- Lukšič-Hacin, Marina. 1995. *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- --- 1999. *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- --- 2006. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Malačič, Janez. 2003. *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- --- 2006a. *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli, 6. izdaja*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- --- 2006b. *Trendi zaposlovanja in ekonomskih migracij na slovenskem trgu dela*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Malačič, Janez, Polona Domadenik in Marko Pahor. 2006. *Trendi zaposlovanja in ekonomskih migracij na slovenskem trgu dela*. Ljubljana: Raziskava RCEF za Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- Mali, Franc in Vasja Vehovar. 1990. *Tretja slovenska univerza in prenos znanja*. Indikatorji raziskovalne dejavnosti. Letno poročilo, Ljubljana: RSS.

- --- 1993. Reemigracija znanstvenikov. *Teorija in praksa* 30 (7-8): 656-659.
- Mariani, Fabio. 2004. *Brain Drain, Inequality and Growth*. Dostopno prek: <http://edoc.bib.ucl.ac.be:83/archive/00000325/> (28. junij 2011).
- Martin, Philip L. 2003. *Sustainable Migration Policies in a Globalizing World*. Dostopno prek: <http://ilomirror.library.cornell.edu/public/english/bureau/inst/download/migration.pdf> (7. maj 2011).
- Medica, Karmen, Goran Lukič in Milan Bufon. 2010. *Migranti v Sloveniji - med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Medvešek, Mojca in Romana Bešter. 2010. *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Mesić, Milan. 2002. *Međunarodne migracije: Tokovi i teorije*. Zagreb: Zavod za sociologiju.
- *Ministrstvo za šolstvo in šport*. Dostopno prek: <http://www.mss.gov.si/> (15. julij 2011).
- *Mladina*. 2003. Evropska Komisija skuša preprečiti beg možganov, 29. julij. Dostopno prek: www.dnevnik.si/novice/svet/56708 (20 junij 2011).
- OECD. 1995. *The Measurement of Scientific and Technological Activities. Manual on the Measurement of Human Resources Devoted to S&T - Canberra Manual*. Dostopno prek: <http://www.oecd.org/dataoecd/34/0/2096025.pdf> (15. junij 2011).
- --- 2002. *Policy Brief: International Mobility of the Highly Skilled* - OECD. Dostopno prek: www.oecd.org/dataoecd/9/20/1950028.pdf (13. julij 2011).

- Pajnik, Mojca in Simona Zavratnik Zimic. 2003. *Migracije, globalizacija, Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Panič, Aleksandra. 2004. *Beg možganov in njegove posledice za sistem znanosti*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Papastergiadis, Nikos. 2000. *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press.
- Pleskovič, Boris. 2009. Globalna finančna kriza: vzroki in lekcije za prihodnost v *Poti znanosti k edinosti Slovencev: zbornik/VI. Konferenca slovenskih znanstvenikov in gospodarstvenikov iz sveta in Slovenije*, ur. Sonia Adriana Avguštin, 25-28. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres.
- Razgledi. 2009. *Namesto raziskovalcev uvažamo zidarje in natakarje*. Dostopno prek: <http://www.razgledi.net/2009/08/12/namestoraziskovalce-v-uvazamo-zidarje-in-natakarje/> (2. julij 2011).
- Regets C., Mark. 2001. *Research and Policy Issues in High-Skilled International Migration: A Perspective with Data from the United States*. Discussion Paper No. 366. Dostopno prek: <http://ftp.iza.org/dp366.pdf> (10. maj 2011).
- Skorupan, Maja. 2010. Gospodarska kriza in njeni vplivi na migracijske tokove. *Dnevnik*, 8 (9. januar).
- Skupna parlamentarna skupščina AKP-EU. Odbor za socialne zadeve in okolje. 2007. *Poročilo o migracijah kvalificiranih delavcev in njihovih učinkih na nacionalni razvoj*, 8. marec.
- *Statistični urad Republike Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/> (5. julij 2011).

- --- 2010. *Mednarodni dan migrantov 2010*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3632 (29. junij 2011).
- Strniša, Erna. 2009. *Kaj za Slovenijo pomeni "beg možganov"?* Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/slovenija/kaj-za-slovenijo-pomeni-beg-mozganov/99476> (13. julij 2011).
- Škerl Kramberger, Uroš. 2010. Od svetilnika 21. stoletja do Silicijeve doline. *Dnevnik*, 16. april. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/v_srediscu/1042352769 (3. julij 2011).
- Šter, Jože. 1974. Odtekanje slovenske pameti. *Teorija in praksa* 11 (11-12): 1074-1090.
- Štih, Peter in Bojan Balkovec. 2010. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- United Nations Statistics Division. 1998. *Recommendations on Statistics of International Migration*. Dostopno prek: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_58rev1E.pdf (12. junij 2011).
- Večer. 2010. Dodiplomski študij v Sloveniji dober, podiplomski šepa, 15 (9. november).
- Verlič Christensen, Barbara. 2002. *Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zakojč, Nataša. 2008. *Demografski razvoj pomurske regije in problem bega možganov*. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- *Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje*. Dostopno prek: <http://www.ess.gov.si/> (10. julij 2011).

- Zvonar Predan, Darka. 2010. Lahko bi imeli manj doktorjev, pa tiste boljše. *Večer*, 14-15 (4. december).